

IZVJEŠTAJ

Odgovor institucija, ustanova i preduzeća u sprječavanju diskriminacije žena u BiH

u obrazovanju
socijalnoj zaštiti
zdravstvenoj zaštiti
na radu

U okviru projekta „Zajedno u borbi protiv diskriminacije žena u BiH“

Ovaj projekat finansira Evropska unija

Sadržaj

Metodologija izrade izvještaja	1
Uočeno – sažetak	2
Analiza ponašanja institucija u zaštiti prava žena	9
Socijalna zaštita	10
Obrazovanje	13
Zdravstvena zaštita	23
Rad i zapošljavanje	27
Institucije/ustanove/preduzeća - interno postupanje	33
Sudska praksa – efikasnost primjene zakona	40
Prilog 1: Tekstovi u školskim udžbenicima sa primjerima kršenja ljudskih prava, diskriminacije žena, stereotipima, predrasudama baziranim na inferiornosti/superiornosti određenog spola	44

Metodologija izrade izvještaja

U radu na izvještaju je bilo je angažovano pet nevladinih organizacija: dvije kao partneri u projektu (Inicijativa i civilna akcija/ICVA i Zemlja djece) i tri regionalno raspoređene nevladine organizacije angažovane na pružanju servisa i/ili zagovaranju prava žena i djece u BiH (Vive žene, Tuzla; Prava za sve, Sarajevo; Nova generacija, Banja Luka).

Istraživanje odgovora institucija u zaštiti žena od diskriminacije unutar institucija (na osnovu Zakona o zabrani diskriminacije BiH, Zakona o ravnopravnosti spolova BiH, entitetskih zakona u oblasti obrazovanja, socijalne i zdravstvene zaštite, zakona o radu) urađeno je na osnovu unaprijed dogovorenog upitnika i kroz intervju sa relevantnim predstavnicima institucija u tri geografska područja u BiH (Sarajevo, Banja Luka, Tuzla).

Pitanja su se odnosila na postojanje unutrašnjih pravila, procedura, praksi koji trebaju osigurati dosljednu i efikasnu primjenu gore navedenih zakona u institucijama, kako prema korisnicima usluga tako i prema zaposlenim u institucijama/ustanovama/preduzećima.

Kroz intervju i pismene odgovore institucija prikupljeni su podaci i analizirano ukupno 45 institucija/ustanova/preduzeća, uključujući centre za socijalni rad, osnovne škole (urbano i ruralno naselje) i fakultete, ambulante porodične medicine (urbano i ruralno naselje), javna i privatna preduzeća, službe/zavode za zapošljavanje. Podatke, samo djelomične, su pismeno dostavila i ministarstva: Ministarstvo obrazovanja, nauke i mladih Kantona Sarajevo, Ministarstvo zdravstva Kantona Sarajevo, Ministarstvo prosvjete i kulture RS i Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite RS, dok Ministarstvo zdravlja i Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta tuzlanskog kantona nisu ni nakon više upita dostavili tražene podatke.

Većina institucija/ustanova/preduzeća je pristala na istraživanje samo pod uslovom da se u izvještaju ne objavljuju njihovi nazivi, niti imena osoba koja su davala podatke. Zbog toga u izvještaju ne navodimo pune nazive, nego dajemo opisne informacije.

Učeno/sažetak

Član 28. Zakona o ravnopravnosti spolova BiH

Novčanom kaznom od 1. 000 KM do 30. 000 KM kaznit će se za prekršaj pravna osoba ako:

1. ne preduzme odgovarajuće mjere i efikasne mehanizme zaštite protiv diskriminacije po osnovu spola, uznemiravanja i seksualnog uznemiravanja;
2. ne preduzme odgovarajuće mjere radi eliminacije i sprečavanja zabranjene diskriminacije po osnovu spola u radu i radnim odnosima kako je definirano čl. 7. i 8. ovog zakona;
3. ne obezbijedi planove, programe i metodologije u obrazovnim institucijama koje će garantirati eliminaciju stereotipnih programa, koji za posljedicu imaju diskriminaciju i nejednakost među spolovima;
4. ne razvrstava po spolu statističke podatke i informacije koji se prikupljaju, evidentiraju i obrađuju;
5. ne omogući javnosti uvid u statističke podatke koji se vode shodno ovom zakonu;
6. na uvredljiv, omalovažavajući ili ponižavajući način predstavlja bilo koju osobu javno, s obzirom na spol.

Postojanje relevantnih podataka u insitucijama/ustanovama/preduzećima, način prikupljanja i vođenje statističkih podataka, dostupnost podataka javnosti

Uočen je nedostatak statističkih podataka u oblastima za koje su nadležne institucije i ustanove (socijalna zaštita, obrazovanje, zdravstvo).

Institucije/ustanove nemaju jasno definisan način prikupljanja i obrade postojećih podataka, bilo sa aspekta rodne ravnopravnosti ili drugih aspekata koji se tiču korisnika, a što je naročito izraženo u kontaktiranim ministarstvima. Nadležnosti i odgovornost za prikupljanje, analizu podataka i davanje informacija javnosti shodno Zakonu o ravnopravnosti spolova i Zakonu o zabrani diskriminacije su nerješene i u principu niko od zaposlenih nema tu obavezu. Samo su osnovne škole ponudile broj učenika razvrstan po spolu, ambulanta u ruralnom području Tuzle, služba/zavod za zapošljavanje u Tuzli i Banja Luci, rektorat u Banja Luci, Centar za socijalni rad u Banja Luci. Druge institucije/ustanove/preduzeća ne razvrstavaju korisike po spolu.

Princip javne dostupnosti informacijama se ne poštuje. Pravilnici i drugi dokumenti na osnovu kojih se može steći slika o poduzetim mjerama za sprječavanje diskriminacije žena od strane institucija, i u slučajevima kada tvrde da ih posjeduju, su nedostupni. Većina obrazlaže kako su to interni pravilnici koji su dostupni samo zaposlenim u ustanovi.

Postojanje mjera i efikasnih mehanizma za zaštitu od diskriminacije na osnovu spola

Posebne mjere za zaštitu žena od diskriminacije na osnovu spola u pravilu ne postoje, kako prema korisnicama usluga, a tako ni prema ženama zaposlenim u instituciji. Institucije/ustanove/preduzeća djelomično regulišu pitanja diskriminacije kroz pravilnike na koje ih obavezuju drugi zakoni koji regulišu rad i zapošljavanje, porodijsko bolovanje, ali ne postoje posebni pravilnici o seksualnom uznemiravanju, mobingu i drugim oblicima diskriminacije. Neki imaju dodatne etičke kodekse, etičke komitete ili kodekse poslovnog ponašanja, pravilnike o radu, kojima detaljnije regulišu odnose prema korisnicima i zaposlenim. U nekoliko slučajeva pitanje pokretanja bilo kakvog postupka vezanog za uočenu diskriminaciju na radnom mjestu, zavisilo je od ličnog stava direktora prema pitanju diskriminacije i sveo se na razgovor suprotstavljenih strana. Fakulteti navode (Tuzla i Banja Luka) da nemaju ovlaštenja za donošenje internih pravilnika jer jedinstveni pravilnik za sve fakultete na Univerzitetu donosi Senat Univerziteta (zapošljavanje, porodijsko bolovanje). Isto je i sa školama. Intresantna je mjera zaštite koju predviđa fakultet u Sarajevu - uspostava „dress-code“ jer po mišljenju predstavnika fakulteta, neprimjereno oblačenje studenata/studentica je jedan od uzroka uznemiravanja.

Prema informacijama od Ministarstva zdravlja FBiH, sistem žalbi od strane korisnika usluga u zdravstvenim ustanovama u Federaciji BiH se zasniva na Zakonu o pravima i odgovornostima pacijenata FBiH. Međutim u ambulanzama/domovima zdravlja, sistem žalbi pacijenata se svodi na ubacivanje pismenih žalbi/pritužbi u kutije koje se nalaze u zdravstvenim ustanovama i koje se periodično (jednom mjesečno ili jednom u tromjesečju) pregledaju od strane zadužene komisije koja potom reaguje prema onom na koga se žalba odnosila. Samo rijetke ustanove obavještavaju podnosioca žalbe o ishodu. Predstavnik ambulante u području Banjaluke izjavljuje: „Nemamo mehanizam žalbi jer nemamo kutije za žalbe, kad dobijemo kutije imaćemo i mogućnost žalbe“. U nekim javnim preduzećima postoje knjige žalbi, a u nekim su prijave moguće preko e-maila, sa nerješeno obavezom odgovora podnosiocu žalbe. U okviru službi za socijalni rad (Sarajevo) također postoje kutije za žalbe, s tim da postoji i obaveza odgovora klijentu.

Nijedna od 45 institucija nema vidljivo istaknute odredbe zakona o ravnopravnosti spolova niti vidljivo istaknute procedure za zaštitu od diskriminacije (u bilo kojem obliku) u svojim prostorijama.

Poznavanje zakonodavnog okvira u oblasti diskriminacije i rodne ravnopravnosti od strane institucija/javnih preduzeća/poslodavaca

Nivo informisanosti o Zakonu o zabrani diskriminacije i Zakonu o ravnopravnosti spolova unutar 47 ispitanih ustanova/institucija/preduzeća je gotovo zanemariv. Od njih 45 samo 9 je upoznato za odredbama Zakona o ravnopravnosti spolova i Zakona o zabrani diskriminacije. Edukacije na tu temu imali su: Centar za socijalni rad Sarajevo (od strane Agencije za ravnopravnost spolova i nevladinih organizacija), Centar za socijalni rad Tuzla, dvije osnovne škole u Tuzli, Dom zdravlja u Tuzli. U Banjaluci obuku su imali Dom zdravlja, osnovna škola u gradu, Centar za socijalni rad Banjaluka i Univerzitet u Banjaluci (Rektorat) od strane Gender centra Vlade RS, ali samo pojedini zaposleni. Predstavnici drugih institucija pomenutu edukaciju uopšte nisu imali.

Neki ispitanici čak navode „nepotrebnost“ ove vrste edukacije jer smataju da to za njih nije relevantno obzirom da se bave drugim stvarima npr. privatnim preduzetništvom, obrazovanjem, zdravstvom i slično.

Za sve ispitane institucije/ustanove/preduzeća važi ista nedoumica – na kome je obaveza informisanja o relevantnim zakonima:

- da li je građanska obaveza svakog pojedinca da se informiše o novodonešanim zakonima, uključujući i odgovorne osobe u institucijama/ustanovama/preduzećima (kroz službene listove i slično);
- da li su ministarstva (u ovom slučaju Ministarstvo za ljudska prava BiH) nadležna za donošenje i primjenu Zakona o zabrani diskriminacije i Zakon o ravnopravnosti spolova dužna na efikasan način informisati javnost, uključujući institucije/ustanove/preduzeća o odredbama zakona i obavezi primjene zakona;
- da li su ministarstva koja regulišu sektore (obrazovanje, zdravstvo, socijalna zaštita i sl.) obavezna ustanove i institucije u svojoj oblasti informisati o ovim i sličnim zakonima;
- da li su to nevladine organizacije (međunarodne i domaće)?

Mišljenja ispitanika su bila različita. U jednoj javnoj ustanovi kažu: „Svi zakoni su objavljeni u službenim glasnicima, tako da su dostupni svim građanima“.

Javna preduzeća u Kantonu Sarajevo izjavljuju da nemaju obavezu edukacije zaposlenih o ravnopravnosti spolova ili zaštiti od diskriminacije. Svi zaposleni su dužni upoznati se sa zakonima i internim aktima preduzeća putem interneta u datotekama interne mreže (u slučaju da postoji interna datoteka u preduzeću) i/ili web stranice.

Predstavnik fakulteta u Sarajevu je rekao da od Ministarstva obrazovanja nije dobio nikakve instrukcije o Zakonu o ravnopravnosti spolova i Zakonu o zabrani diskriminacije, kao ni to da je obavezan da ima interne dokumente koji propisuju ponašanje u skladu sa odredbama tih zakona. Navodi da nevladine organizacije nikada nisu kontaktirale fakultet sa zahtjevom da educiraju osoblje fakulteta niti su se obraćali fakultetu za bilo kakav oblik saradnje vezano za pomenute zakone.

Kada je direktoru privatnog preduzeća u Sarajevu predstavljen član Zakona o ravnopravnosti spolova koji predviđa visoke novčane kazne za nepreduzmanje odgovarajućih mjera i mehanizama zaštite protiv diskriminacije, a za koji nije znao, bio je izuzetno zainteresovan za uvođenje pravilnika o zabrani diskriminacije te naročito diskriminacije na osnovu spola, uključujući i jasnu proceduru o postupanju u takvim slučajevima.

Zdravstvene ustanove u Banja Luci navode da je u toku izrada procedura koja uključuje obuku radnika vezano za diskriminaciju i ravnopravnost spolova.

Direktor javnog preduzeća iz Sarajevo je pojasnio da postoji i opcija uvođenja edukacija u godišnji plan rada bilo kojeg preduzeća/ustanove ukoliko za to postoji volja odgovornih.

Uposleni u preduzećima/institucijama/ustanovama su rijetko informisana o internim pravilnicima i procedurama. Veći nivo informisanosti radnika o sopstvenim pravima je u slučajevima većih javnih preduzeća koja imaju interne datoteke/web stranice na kojima su, bar po navodima ispitanika, dostupni svi interni pravilnici i procedure. U slučaju privatnih preduzeća, naročito ugostiteljskih i trgovačkih, interni pravilnici su nedostupni radnicima koji ih ne mogu dobiti ni na upit.

Uočeno po oblastima

Socijalna zaštita

Karakteristična je izjava jednog predstavnika centra za socijalni rad:

„Što se tiče pitanja ljudskih prava (diskriminacija, rodna ravnopravnost) problem je u tome što socijalna zaštita u našoj zemlji još uvijek nije bazirana na pitanju ljudskih prava, tako da mi regulišemo prava koja su više vezana za socijalnu sigurnost nego za pitanje ljudskih prava.“

Odgovori centara za socijalni rad u Sarajevu, Tuzli i Banja Luci su slični po pitanju zaštite specijalno ugroženih grupa žena (Romkinje, žene u ruralnim/zabačenim naseljima, žene za invaliditetom) koji programe za zaštitu ovih kategorija nemaju, jer žene iz ovih skupina nisu prepoznate u zakonima o socijalnoj zaštiti kao kategorije kojima je predviđena zaštita. Centri su ograničeni i u kapacitetim za anliziranje podataka po osnovu spola i drugim osnovama, jer nemaju mogućnost izrade različitih analiza u okviru vrlo ograničenog programa SOTAC.

Obrazovanje

Ni škole ni centri za socijalni rad nemaju jasan mehanizam za evidenciju neupisane djece u osnovne škole (iz udaljenih krajeva, romskih naselja, socijalno ugroženih porodica). Ispitane osnovne škole rijetko imaju iskustva sa napuštanjem školovanja od strane ženske djece. U rijetkim slučajevima napuštanja, pored jasnih procedura za prijavu (škola, centar za socijalni rad, policija), postoji problem u povratnoj informaciji od strane centara za socijalni rad prema školi o tome kako je slučaj riješen. Djeca romske nacionalnosti koja pohađaju šest ispitanih osnovnih škola se ne registruju kao Romi, zbog stigmatizacije u društvu, po izjavi pedagoga jedne škole. Po izjavama sagovornika veoma je mali broj učenika romske nacionalnosti, a u pitanju su većinom dječaci. Učenice najčešće napuštaju srednje škole zbog rane udaje, a kako srednje obrazovanje nije obavezno u BiH, posebne procedure za nastavak njihovog školovanja ne postoje. Postoje primjeri omogućavanja vanrednog polaganja razreda od strane škola. Samo jedna od šest ispitanih škola (ruralno područje Tuzle) ima mogućnost vanrednog polaganja razreda. Prema informaciji Kantonalnog ministarstva obrazovanja (Sarajevo Kanton) samo jedna osnovna škola ima tu mogućnost u Kantonu (OŠ Džemaludin Čaušević) s tim da je cijena polaganja jednog razreda 200 KM.

Osnovne škole u principu nemaju kapacitete za sprovođenje inkluzivne nastave. Iako škole izjavljuju da imaju obučeno osoblje, isto tako navode da nemaju dodatnih asistenata u nastavi niti su arhitektonski prilagođene. Uglavnom su roditelji ti koji djecu nose uz stepenice ili koji zajedno s njima prisustvuju nastavi ili plaćaju asistenta za svoje dijete. Neke škole namjerno izbjegavaju poduzimanje koraka u prilagođavanju nastave za djecu sa invaliditetom kako ne bi stekli „status škole za osobe sa invaliditetom“. Ministarstvo obrazovanja na tu temu nema nikakvih instrukcija prema školama. Generalno, nema razlike u tretmanu ženske djece sa invaliditetom u okviru školovanja.

Obje intervjuisane škole u Banja Luci predaju srpski jezik prema Čitanci za 9. razred osnovne škole (autori Svetozar Ličina, Luka Šekara, Vojislav Gaković, Stevan Stevanović) koja u svom sadržaju ima tekst sa izraženim kršenjem ljudskih prava i spolnom diskriminacijom sa porukom da muškarac ženu

treba tući da bi slušala¹. Intresantno je da škole navode da od strane roditelja nije bilo žalbi na sadržaj teksta udžbenika. Samo jedna škola u Sarajevu je dala podatak po kojem se udžbeniku predaje vjeronauk za 6. razred osnovne škole, a to je onaj koji ima sadržaje spolne diskriminacije, stereotipa i predrasuda baziranih na ideji inferiornosti ženskog spola². *Sadržaj oba teksta dat je u prilogu 1.* Fakulteti nemaju mjere pozitivne diskriminacije prema ženama. Na tri intevjuisana fakulteta (u Sarajevu, Tuzli, Banja Luci) studira više žena nego muškaraca. U 2012. bila je jedna prijava za seksualno uznemiravanje na Univerzitetu Banjaluka i istraga je bila u toku u periodu intevjuisanja (maj-oktobar 2013). Predstavnici fakulteta navode da se studenti mogu žaliti na diskriminaciju i uznemiravanje preko etičkog komiteta na nivou univerziteta, na osnovu etičkog kodeksa. Drugih mehanizama nema.

Zdravstvena zaštita

Ministarstvo zdravlja Kantona Sarajevo je izjavilo da se zdravstvena edukacija žena u zabačenim ruralnim područjima obavlja putem medija i kroz saradnju sa nevladinim organizacijama, prvenstveno Asocijacijom XY. U razgovoru sa predstavnikom ruralne područne ambulante u području Kantona Sarajevo dobili smo informaciju da je zbog nedostatka sredstava ukinuta patronažna služba po selima koja je vršila i edukaciju. Od svih 6 ispitanih ambulanti jedino ambulanta u ruralnom području Tuzle ima edukacije stanovništva u mjesnim zajednicama i u školama, 4-6 puta godišnje, a jedina ima i opremu za ginekološke preglede žena koje koriste kolica. Prilagođenu opremu za žene koje koriste kolica imaju i ambulante u području Banja Luke. Nijedna od 6 ambulanti nema program zdravstvene edukacije u romskim naseljima. Ginekološke ambulante (niti bilo koje druge specijalističke ambulante) nisu dostupne u ruralnim područjima, smještene su unutar domova zdravlja u gradskom području. Nijedna ambulanta nije imala program obuke za rad sa osobama sa invaliditetom, s tim da ambulante u Banja Luci izjavljuju da su procedure za prijem osoba sa invaliditetom i posebno žena sa invaliditetom u pripremi.

Rad i zapošljavanje

Od tri ustanove za zapošljavanje (Službe za zapošljavanje Kantona Sarajevo i Kantona Tuzla i Zavod za zapošljavanje RS) jedan u 2012. nije imao program prekvalifikacije za žene (Tuzla), a dva su imala (Sarajevo i Banja Luka) i u 2012. programi su obuhvatili 122 žene u Kantonu Sarajevo i 60 žena u Banja Luci. Program zapošljavanja žena je bio proveden u Tuzli u 2011. Programi podsticanja zapošljavanja određenih grupa stanovništva su uglavnom na jednogodišnjem nivou.

U Tuzli i Banja Luci je više prijavljenih nezaposlenih muškaraca (10-20 %), kao i veći broj zaposlenih muškaraca u 2012. , s tim da je u Tuzli jako izražena razlika u broju zaposlenih: 7793 zaposlena muškarca i 4573 zaposlene žene preko službe. U Sarajevu je omjer prijavljenih i zaposlenih muškaraca i žena gotovo isti.

¹ Obrazovanje u BiH: Čemu učimo djecu?, Analiza sadržaja nacionalne grupe predmeta, Fond odtvoreno društvo BiH, 2007

² Obrazovanje u BiH: Čemu učimo djecu?, Analiza sadržaja nacionalne grupe predmeta, Fond odtvoreno društvo BiH, 2007

Oko 50% ispitanih institucija/ustanova/preduzeća vodi evidenciju o spolnoj strukturi zaposlenih. Neki samo izjavljuju da vode ali bez dostavljanja podataka. U ispitanim socijalnim, zdravstvenim, obrazovnim ustanovama više je zaposlenih žena u odnosu na muškarce.

Međutim, upravljački odbori u obrazovanju i zdravstvu u principu su sa izraženom razlikom i većinu čine muškarci. Na fakultetu u Sarajevu, dekan fakulteta i sva tri prodekana su muškarci. U javnim preduzećima je još izraženija razlika u upravljačkoj strukturi, s tim da je u javnim preduzećima i znatno veći broj zaposlenih muškaraca u odnosu na žene. Veliko javno preduzeće (djelatnost komunalne usluge/distribucija) u Tuzli ima 545 zaposlenih muškaraca i 145 žena, na 44 rukovodeća mjesta su muškarci, žene na 20 (sa obrazloženjem da su zanatski poslovi tokara, elektromontera, tradicionalno muški). Drugo veliko javno preduzeće (djelatnost komunikacije), koje nije vezano za tradicionalno muško/ženska zanimanja ima 310 zaposlenih muškaraca, 110 žena, a upravljačka struktura je isključivo sa muškarcima na čelu, njih 10 na rukovodećim mjestima.

Privatna preduzeća nemaju upravne odbore, većinu zaposlenih u svim intervjuisanim preduzećima čine muškarci, s izuzetkom trgovačkog preduzeća/lanca u kojem su žene većina. U privatnom ugostiteljskom objektu (kafić) nema zaposlenih žena jer je prema navodima sugovornika to politika i pravilo vlasnika kafića.

Javne ustanove i javna preduzeća se u ostvarivanju prava na trudničko bolovanje ravnaju prema važećim zakonima o radu i zakonima o doprinosima, što je slučaj sa samo jednim privatnim preduzećem od 5 ispitanih. Karakterističan je primjer privatnog trgovačkog preduzeća/lanca koji zapošljava radnike/radnice na jedan mjesec, sa mjesečnim produžavanjem ugovora. Žene nemaju pravo na porodiljsko bolovanje jer žena koja ostane u drugom stanju dobije otkaz po isteku jednomjesečnog ugovora. Privatno ugostiteljsko preduzeće također zapošljava radnike na mjesec dana s tim da ima „politiku vlasnika“ da uopšte ne zapošljava žene.

Iako je u jednoj zdravstvenoj ustanovi prijavljena diskriminacije nemedicinskog osoblja u odnosu na medicinsko, uz prijedlog inspekcije rada za pokretanje sudskog postupka, spor nije pokrenut jer su u ustanovi smatrali da „nije dobro tužiti ustanovu u kojoj su uposljeni“.

Kontaktirane su Kantonalna uprava za inspeksijske poslove Kantona Sarajevo i Republička uprava za inspeksijske poslove u Banja Luci sa pitanjem da li su imali prijavu od strane uposlenih žena vezano za mobing, seksualno uznemiravanje, uznemiravanje na radnom mjestu, kršenje prava u vezi porodiljskog odsustva. Dobijen je odgovor da Uprava Kantona Sarajevo nije zaprimila ni jednu prijavu ove prirode, a da Republička Uprava Banja Luci ne vodi evidencije po prijavama nego po izvršenim kontrolama, s tim da rezultati kontrola nisu rasvrstani po spolu.

Efikasnost primjene zakona u zaštiti žena (sudska praksa)

Naveden je niz problema u primjeni zakona koji trebaju zaštititi žene od svih oblika diskriminacije, uključujući i nasilje u porodici.

Detaljni podaci o žrtvama nasilja i diskriminacije, uključujući njihov spol, nacionalnu i manjinsku pripadnost, invaliditet, ili drugi podaci koji bi mogli ukazivati na specifičnosti pojedinih oblika nasilja ili diskriminacije se ne prikupljaju. Još uvijek nije uspostavljen efikasan sistem praćenja slučajeva diskriminacije prema Zakonu o zabrani diskriminacije.

Ukazano je na mali broj slučajeva prijavljenih i pokrenutih prema Zakonu o ravnopravnosti spolova i Zakonu o zabrani diskriminacije te nedostatak prakse koja bi pomogla sudijama u formiranju

zajedničkog stava suda u interpretaciji i primjeni tih zakona. Postoji pravna nejasnoća vezano za nadležnost za postupanje prema Zakonu o ravnopravnosti spolova. Jedan broj tužilaštva i sudova smatra da je nadležnost za postupanje na Sudu BiH jer se radi o zakonu na državnom nivou i takva odredba proizlazi iz Zakona o sudu BiH. S druge strane, zapriječene kazne za krivična djela iz ZoRS, od šest mjeseci do pet godina, ukazuju na nadležnost federalnog odnosno kantonalnih/okružnih tužilaštava i sudova (nadležni za postupke za krivična djela u kojima je maksimalna zapriječena kazna do deset godina).

I dalje postoje problemi u procesuiranju slučajeva nasilja u porodici:

- djelovanje prekršajnog odjeljenja suda koje izriče zaštitnu mjeru nije koordinirano sa krivičnim odjeljenjem u istom postupku a različite pravosudne instance i ne znaju za postupke u istom slučaju ili ponovljenom slučaju nasilja;
- bez obzira na zakonom zapriječene kazne u najvećem broju slučajeva se izriču uslovne i novčane kazne za krivična djela nasilja u porodici.

Efikasnost mehanizama za dodjelu i isplatu alimentacije (izdržavanje malodobne djece i izdržavanje supružnika) je loša, jer postojeći zakoni idu u korist osoba koje su u obavezi davati izdržavanje, a to ne čine, jer imaju mogućnosti da svoju obavezu izbjegnu.

Prema mišljenju intervjuisanih, muškarci i žene su dobro informisani o njihovim pravima kad pokrenu sudski postupak. U Specijalnom tužilaštvu u Banja Luci navode da u slučaju nasilja u porodici stranke sve informacije dobiju od policije. Od toga na koji način će ih policija informisati, zavisi dalji tok ostvarivanja zaštite kroz sudski postupak. Tužioc ih također upoznaje sa daljim pravima. Informisani su i preko medija, telefonskog broja za pomoć, nevladinih organizacija.

Analiza ponašanja institucija u zaštiti prava žena

socijalna zaštita, obrazovanje, zdravstvena zaštita, rad

Navodimo pitanja koja su postavljena institucijama/ustanovama/preduzećima, za sva tri analizirana područja. Kroz date odgovore može se vidjeti odnos u broju postavljenih pitanja i datih odgovora. Rijetke su institucije/ustanove/preduzeća koja su dala odgovore na sva postavljena pitanja, što iz nedostatka podataka, nejasne odgovornosti za prikupljanje i davanje informacija ili namjernog izbjegavanja odgovora. Niko od ispitanika nije mogao/htio dostaviti pisane procedure ili pravilnike svojih institucija/ustanova/preduzeća koje se odnose na zaštitu od diskriminacije i zaštite prava žena i ostalih korisnika i u slučajevima kada su izjavili da ih posjeduju.

Socijalna zaštita

Centri za socijalni rad

Postavljena pitanja

Da li imate razvrstane korisnike usluga po spolu? Da li imate razvrstane korisnike usluga po dobi i spolu? Koliko žena korisnica ima vaš centar (posebno žene Romkinje, starije/nemoćne žene preko 65 godina, žene sa invaliditetom)? Da li imate posebne programe unutar Romskih zajednica? Da li imate posebne programe za žene u zabačenim ruralnim naseljima odnosno naseljima u kojima su smještene marginalizirane grupe žena (raseljene žene, žene sa invaliditetom i sl.)? Koje programe podrške je Vaš centar pružio ženama u 2012? Kako rješavate dodjelu finansijske pomoći porodici naročito u slučaju sumnje na nasilje, ovisnosti i sl.? Da li imate interne pisane procedure/pravilnike/mehanizme o načinima podnošenje žalbe/prigovora korisnika usluga za diskriminaciju/omalovažavanje/loš tretman pri pružanju usluge od strane zaposlenika Centra kao i za sprovođenje postupka? Ako da, da li su ove procedure vidno istaknute u Centru radi informisanja korisnica/korisnika o istim?

Kantonalni centar za socijalni rad Sarajevo

Kantonalni centar za socijalni rad vodi evidenciju o uslugama po pravilniku i uputama koje je donijelo Kantonalno ministarstvo. Evidencija po spolu kao i po dobi se vodi samo za usluge za koje se smatra da je ovakva evidencija potrebna, npr. u slučajevima nasilja. Centar nema posebnu pravnu službu koja daje pravne savjete kao ni savjetovalište za žene. Rad u centru je organizovan kroz timove u kojima zajedno rade pravnici, socijalni radnici, pedagozi i psiholozi, koji klijentima daju savjete kroz usluge koje pružaju. Centar je potpisao sporazum sa nevladinom organizacijom koja ima sigurnu kuću i druge servise za žene žrtve nasilja u porodici i uspostavljen je mobilni tim koji čine predstavnici centra, NVO i policije. Socijalni radnici po potrebi vrše praćenje slučajeva nasilja u porodici i kada žena nije smještena u sigurnoj kući.

Centar se uključuje u rad sa djecom/djevojčicama koje napuštaju školu i to je najčešće u slučaju ranih brakova. Nastoji se razgovarati i djelovati na porodice u kojima djeca češće napuštaju školu (najčešće slučaj sa romskom populacijom ili porodicama koje su slabog imovinskog stanja). Programi opismenjavanja ne spadaju u nadležnost centara, ali korisnicima prosljeđuju informacije o organizacijama (najčešće nevladine organizacije) koje vrše ovakvu vrstu usluga. Pomoć starijim osobama sa invaliditetom pruža se kroz novčanu pomoć koja se dodjeljuje za tuđu njegu i pomoć. Centar nema posebne programe za žene koje spadaju u ove kategorije. Posebne programe za Romkinje ili za žene u zabačenim ruralnim naseljima nemaju.

Prilikom dodjele finansijske pomoći porodici vrši se procjena porodice od koje zavisi da li će se donijeti rješenje da se pomoć daje u vidu usluga ili u novcu. Centar izdaje rješenje na ime osobe koja je tražila finansijsku podršku, a ne na cijelu porodicu. Centar ne vodi evidenciju po spolu za ove vrste usluga. Predstavnicu Centra nije upoznata sa postojanjem dokumenta kojim se propisuje postupanje u slučajevima kada klijenti nisu zadovoljni uslugom centra, ali je navela da ima više načina na koje se klijenti mogu žaliti na pruženu uslugu (pismenom pritužbom koja se ubacuje u kutiju za pritužbe i pohvale, predajom pismene pritužbe na protokol, obraćanjem šefu službe ili direktorici centra). Sve žalbe se ispituju i odgovori se svakom klijentu. Uglavnom su žalbe/tužbe vezane za tražnje/nedodjelu prava u okviru socijalne zaštite koja nisu zakonom propisana. Ima i utemeljenih prigovora koji se nastoje ispraviti.

Centar za socijalni rad Tuzla

Centar za socijalni rad nema evidenciju korisnika razvrstanu po spolu niti po dobi.

Evidencija korisnika Centra se vodi u okviru SOTAC programa na nivou Federacije BiH, a program evidencije zdravstvenog osiguranja korisnika preko Centra na kantonalnom nivou. To znači da za svaku analizu po određenim kategorijama korisnika koju centar za socijalni rad treba da uradi, centar se mora obratiti nadležnim osobama za dostavu određenih podataka. Centri su ovisni od autora SOTAC programa koji naplaćuju svaku uslugu vezanu za analizu/dostavu podataka koja se od njih traži, što je centrima dodatni trošak. Nadaju se da će izmjenom zakona o socijalnoj zaštiti doći do promjene u vođenju evidencije po kategorijama uz mogućnost da svaka institucija i pojedinac u toj instituciji može raditi analize.

Centar nema posebne programe za Rome, svi programi su jednaki za sve korisnike. Nemaju posebne programe za žene u izoliranim zajednicama.

Centar provodi i provodio je programe podrške: informacije o pravima žene žrtve nasilja, pravna pomoć, psihološka pomoć, savjetovanje za žene, posredovanje u smještaju u sigurnu kuću, praćenje situacije u porodici u kojoj se dogodilo nasilje, posredovanje u porodici kod napuštanja osnovne škole od strane djevojčica, informisanje za zaštitu od diskriminacije/davanja uputstava ženama.

Nemaju programe podrške za: pomoć u kući za starije/nemoćne žene, pomoć u kući za žene sa invaliditetom i informisanje o programima opismenjanja žena.

Pitanje novčane naknade/pomoći porodici se rješava na način da se novčana naknada daje onome ko podnosi zahtjev i za to postoje jasne procedure i pravila.

Kada je u pitanju podnošenje žalbi korisnika usluga ne postoje interni pisani dokumenti, žalba uglavnom ide na ruke direktorice Centra. Korisnici se uglavnom žale na postupak tj. dužinu postupka, nejasnoće u postupku i sl.

Centar za socijalni rad Banjaluka

Centar ima razvrstane korisnike usluga po spolu i dobi.

Posebni programi unutar romskih zajednica su vezani za stambeno zbrinjavanje i to u saradnji sa dva udruženja u Banja Luci kroz koje se prate djeca koja imaju problema u obrazovanju i ponašanju. Pristup Romima se rješava kao i za ostale građane. Posebne programe za žene u zabačenim ruralnim naseljima centar nema.

Programi podrške koje Centar pruža ženama (pružio u 2012.): informacije o pravima žene žrtve nasilja, pravna pomoć, psihološka pomoć, posredovanje u smještaju u sigurnu kuću, praćenje situacije u porodici u kojoj se dogodilo nasilje, pomoć u kući za starije/nemoćne žene, pomoć u kući za žene sa invaliditetom, posredovanje u porodici kod napuštanja osnovne škole od strane djevojčica. Centar ne pruža ili nema: savjetovanište za žene, informisanje o programima opismenjavanja žena, informisanje za zaštitu od diskriminacije/davanja uputstava ženama. Karakteristično za Centar je 15 razvijenih usluga u gradu Banja Luka koje se pružaju u saradnji sa vladinim i nevladinim sektorom (za muškarce i žene).

Finansijska pomoć porodici se dodjeljuje onom članu porodice koji je podnio zahtjev. Ukoliko je to žrtva nasilja, ona dobiva sredstva po toj osnovi, a zahtjev se po službenoj dužnosti podnosi na ime žrtve nasilja. Uglavnom su žene te koje podnose zahtjev (oko 53%).

Interne pisane procedure/pravilnike/mehanizme o načinima podnošenja žalbe/prigovora korisnika usluga za diskriminaciju/omalovažavanje/ loš tretman pri pružanju usluge od strane zaposlenika Centra i provođenje postupka su one koje su Zakonom propisane. Centar ima proceduru prijave podnošenja žalbe drugostepenom organu, u kojem se može preispitati odluka prije nego što žalba ode na drugostepeni organ.

Procedure definisane kroz pravilnike su vidno istaknute i svi radnici u Centru su upoznati s njima. Postoji i sistem unutrašnje kontrole kroz koji se dva puta godišnje provjerava da li se radi po procedurama (sistem kontrole kvaliteta ISO 9000).

Obrazovanje

Ministarstvo obrazovanja, nauke i mladih Kantona Sarajevo, Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Kantona Tuzla, Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske

Postavljena pitanja

Da li Vaše Ministarstvo vodi evidenciju o ukupnom broju đaka koji napuštaju: osnovne škole u toku osmogodišnjeg/devetogodišnjeg školovanja i/ili srednje škole u toku školovanja? Ukoliko da, koji je ukupan broj đaka (razvrstano po spolu) koji je napustio osnovno i/ili srednje školovanje u toku 2012. godine? Da li postoji procedure kod napuštanja obaveznog osnovnog školovanja od strane djece? Da li postoje osnovne škole koje osiguravaju vanredno polaganje razreda za starije učenike/učenice i generalno nepismene osobe koje su propustile obavezno školsko obrazovanje iz raznih razloga (npr. iz zabačenih ruralnih naselja), ukoliko da, molimo Vas da priložite spisak tih škola. Da li se polaganje razreda naplaćuje i da li postoji utvrđena cijena za sve škole (koja) i da li je ista za sve osobe koje polažu razrede ? Da li imate spisak osnovnih (i srednjih) škola u Vašem kantonu (u Republici Srpskoj) koje osiguravaju inkluzivno obrazovanje za djecu sa invaliditetom (prilagođeni pristupi, osigurani asistenti, stručni timovi)? Da li imate evidenciju koliko djece sa invaliditetom (razvrstano po spolu) je pohađalo osnovne (srednje) škole u Vašem kantonu (Republici Srpskoj) u okviru inkluzivnog obrazovanja, tokom 2012. godine? Da li imate evidenciju koliko djece pripadnika romske nacionalnosti (razvrstano po spolu) je pohađalo osnovne (srednje) škole tokom 2012. godine u Vašem kantonu (Republici Srpskoj)? Da li vodite evidenciju o nasilju nad djecom u osnovnim i srednjim školama. Da li postoji procedura na nivou kantona/Republike Srpske i koja. Koliko žrtava nasilja (razvrstano po spolu) je registrovano u srednjim i osnovnim školama u toku 2012. godine (nasilja u porodici, vršnjačkog nasilja, seksualnog nasilja u školi, diskriminacije i ili nasilja od strane nastavnog/školskog osoblja)?

Ministarstvo obrazovanja, nauke i mladih Kantona Sarajevo, tj. Prosvjetno-pedagoški zavod Kantona Sarajevo i Ministarstvo prosvjete i kulture RS dali su samo dio odgovora na postavljena pitanja u upitniku, dok Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Kantona Tuzla nije dostavilo podatke ni nakon nekoliko upita.

Ministarstvo obrazovanja, nauke i mladih Kantona Sarajevo

Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade KS upitnik je prosljedilo Prosvjetno-pedagoškom zavodu KS koji je od 10 postavljenih pitanja odgovorio samo na tri i to:

Na području Kantona Sarajevo OŠ Džemaludin Čaušević osigurava vanredno polaganje razreda za starije učenike/ce i generalno nepismene osobe koje su propustile obavezno školovanje iz raznih razloga. Cijena polaganja jednog razreda je 200KM, dva razreda 350KM.

Tokom 2012 godine na području Kantona Sarajevo osnovnu školu u okviru inkluzivnog obrazovanja je pohađalo ukupno 2147 djece sa invaliditetom. Tokom 2012 godine na području Kantona Sarajevo srednju školu u okviru inkluzivnog obrazovanja je pohađalo ukupno 877 djece sa invaliditetom.

Prosvjetno-pedagoški zavod nije odgovorio na ostala pitanja iz dostavljenog upitnika koja se odnose na napuštanje osnovnog obrazovanja od strane djece, internim procedurama u obrazovnim ustanovama vezano za zapošljavanje, porodijsko bolovanje, seksualno uznemiravanje i mobing na radnom mjestu, o načinu edukacije osoblja o ravnopravnosti spolova, diskriminaciji, jer ne prikuplja te podatke.

Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske

U prvi razred školske 2012/2013. godine nisu upisana 83 učenika. U pitanju su djeca kojoj je odgođen upis zbog bolesti (nemaju podatke razvrstane po polu).

U školskoj 2011/2012. godini 62 učenika su napustila osnovno obrazovanje. U najvećem broju slučajeva u pitanju su romska djeca (nemaju podatke razvrstane po polu). Osnovno obrazovanje je obavezno za svu djecu od 6 do 15 godina. Ukoliko učenik ne pohađa nastavu neko vrijeme, škola kontaktira roditelje. Ukoliko je izostanak neopravdan, škola obavještava Centar za socijalni rad, opštinu i Ministarstvo, te, u saradnji sa Centrom za socijalni rad dogovara aktivnosti. Škola poziva roditelje učenika da dođu kako bi razgovarali o problemu i pokušali ga prevazići. Ukoliko nakon razgovora sa školom roditelj ne šalje dijete u školu, obavještava se centar za socijalni rad koji preduzima mjere iz svoje nadležnosti. Kao krajnju aktivnost, škola pokreće tužbu pred sudom protiv roditelja. Učenici koji su napustili školovanje su uglavnom Romi, kao i učenici koji su navršili 15 godina i ne žele nastaviti školovanje. Nemaju podatke o poduzetim mjerama/tužbama prema roditeljima djece koja su napustila školovanje ili se nisu upisala.

Vodi se evidencija o nasilju nad djecom u osnovnim i srednjim školama kroz Protokol o postupanju u slučajevima vršnjačkog nasilja među djecom i mladima u obrazovnom sistemu i Protokol o postupanju u slučajevima nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja djece kojima su propisani načini evidencije i postupanja.

Nemaju tačan broj zaprimljenih žalbi od strane roditelja u vezi sa diskriminacijom učenika ili nasilja u školi u školskoj 2011/2012 godini, uglavnom je u pitanju vršnjačko nasilje, nasilje putem interneta (društvene mreže) ili odnos učenika i nastavnika.

Stručno usavršavanje nastavnog osoblja vrši Republički pedagoški zavod. Postoji i saradnja sa nevladinim organizacijama koje organizuju radionice i predavanja na različite teme.

Osnovne škole

Postavljena pitanja

Broj učenika /učenica, Roma/Romkinja, učenika/učenica sa invaliditetom? Da li škola ima politiku/odluku /procedure vezano za obrazovanje djece sa invaliditetom? Da li su prostorije arhitektonski prilagođene, da li je nastavno osoblje obučeno, način pohađanja djece sa invaliditetom? Da li i koliko ima djece (m/ž) koja napuste školu prije završetka školovanja? U kojem razredu najčešće napuštaju školu, znate li razloge? Da li ste o tome pismeno izvjestili nadležno ministarstvo? Koje su procedure kod napuštanja škole? Da li imate informaciju o broju djece koja nije upisana u prvi razred, a trebali bi biti jer stanuju u području koje pripada vašoj školi? Da li postoji program informisanja o upisivanju djece u prvi razred u zabačenim krajevima/izoliranim zajednicama? Na koji način? Da li vaša škola ima program /mogućnost vanrednog polaganja razreda za starije učenike/učenice (djeca do 18 godina starosti)? Ako da koliko ih je polagalo u 2012 (m/ž)? Da li postoji program besplatnih udžbenika za djecu lošeg socijalnog statusa? Koliko je djece uključeno u program m/ž, koja su pravila/uslovi za dodjelu udžbenika? Postoji li dodatna/produžena nastava/program za djecu koja zbog socijalnih okolnosti lošije uče (uslovi u porodici), koliko je djece m/ž uključeno u takve programe? Da li postoji saradnja sa centrom za socijalni rad, kakva? Ima li Vaša škola internu proceduru ili algoritam za postupanje u slučaju nasilja nad djecom ili diskriminacije nad djecom? Da li su djeca i roditelji upoznati sa ovim procedurama, kako? Da li je u Vašoj školi u 2012. godini bilo slučajeva nasilja nad djecom (nasilja u porodici, seksualnog nasilja, vršnjačkog nasilja, ekonomske eksploatacije djece ili druge zloupotrebe od strane roditelja, diskriminacije i /ili nasilja od strane nastavnog/školskog osoblja)? Broj žrtava nasilja m/ž i počinioca nasilja m/ž. Da li ste primjetili ili imali prijave od strane nastavnog osoblja ili roditelja da u pojedinim školskim udžbenicima koji se koriste u nastavnom procesu, u nekim tekstovima, ima elemenata diskriminacije i nejednakosti spolova odnosno stereotipa i predrasuda baziranih na ideji inferiornosti ili superiornosti bilo kojeg spola? Ako da, od koga su prijavljeni i u kojim udžbenicima? Po kojim udžbenicima se u Vašoj školi predaje vjeronauk za 6. razred osnovne škole (pitanje za škole u Federaciji) i maternji /srpski jezik za 8. i 9. razred osnovne škole (pitanje za škole u RS) ? Ko/kako odlučuje o izboru određenog udžbenika?

Školski centar (osnovna i srednja škola), urbano područje Sarajevo

Broj dječaka i djevojčica u ovoj školi je otprilike oko 50% dječaka i djevojčica, tačnije dječaka ima 335 a djevojčica 320. Evidencija o broju upisanih Roma se ne vodi.

Škola nije prilagođena za djecu sa invaliditetom. Samo jedna učionica u prizemlju je djelimično prilagođena iako imaju četiri učenika sa fizičkim invaliditetom. Jedan učenik koristi kolica, tri učenika se otežano kreću od kojih jedan sa većim teškoćama. Taj učenik ne dolazi redovno na nastavu, a nastavno osoblje mu putem e-maila šalje zadatke i informacije o pređenom gradivu. Posebne procedure vezane za školovanje djece sa invaliditetom ne postoje. Škola se nije obraćala ministarstvu niti bilo kojoj drugoj instituciji sa zahtjevom da se prilagodi osobama sa invaliditetom „jer ne žele da se opredjele za takav vid rada te time steknu status škole za osobe sa invaliditetom“. Kao ni druge škole, po riječima direktora, ni ova nema asistente u nastavi za djecu sa invaliditetom.

Program besplatne dodjele udžbenika postoji za osnovnu školu, a nema za srednju školu. Nema posebne podrške za srednje školovanje djece slabijeg imovnog stanja, te je jedini vid pomoći prikupljanje sredstava za odlazak ovih učenika na ekskurziju ili odlazak na maturu. Direktor je u kontaktu sa par uspješnih firmi koje povremeno doniraju sredstva. U zavisnosti od potrebe nastavnici određenih predmeta organizuju produženu nastavu za učenike koji slabije uče neovisno o socijalnoj situaciji porodice. Nije zabilježen ni jedan primjer da se neko od učenika, roditelja ili nastavnog osoblja žalio na sadržaj nekog udžbenika.

Škola po riječima sagovornika ima nizak nivo „devijantnog ponašanja“ učenika. Kada se desi bilo kakav problem obavezno se prvo pozivaju roditelji, a zatim pedagog i direktor škole. Po potrebi se poziva policija i centar za socijalni rad. Ne postoji pisani protokol već je to direktorova instrukcija po kojoj se postupa u takvim slučajevima. Otkako se vodi evidencija iz škole je isključeno 12 učenika, svi su bili dječaci. Najčešći razlozi su neopravdani časovi, izrazito nasilničko ponašanje prema vršnjacima ili osoblju škole.

Djevojčice srednju školu o okviru školskog centra češće napuštaju zbog rane udaje, ali uprava škole pokušava da pronađe kompromis kako bi im omogućila da nastave sa školovanjem. Ako su zbog stupanja u brak izostajale duži vremenski period škola je izlazila u susret i dozvoljavala im da vanredno polažu razrede. U jednoj ili dvije generacija se desi jedan slučaj. Škola ima dobru saradnju sa centrom za socijalni rad i MUP-om i kada je to potrebno sarađuju, najčešće kontakt sa ovim institucijama ostvaruje pedagog.

Osnovna škola, prigradsko područje, Sarajevo

Polna struktura učenika je 50% dječaka i 50% djevojčica.

U školi nema ni jedne porodice učenika koja se izjasnila da je romska. Imaju samo pretpostavku da imaju djecu iz dvije romske porodice. Pedagoginja je istakla društvenu stigmiju kroz primjer djeteta koje nije dozvoljavalo roditelju za kojeg se smatra da je Rom da dolazi na roditeljski sastanak kako druga djeca ne bi saznala da mu je to roditelj. Škola nije prilagođena za djecu sa fizičkim invaliditetom, a trenutno je u procesu školovanja troje djece sa mentalnim poteškoćama u razvoju. Do sada nisu imali asistente u nastavi. Škola ima primjer učenika sa Daunovim sindromom koji je do petog razreda uz pomoć učiteljice i podrške školskih drugova nastavu pohađao sam, ali je od petog razreda na nastavi s njim bila prisutna majka. Ne postoji dokument kojim je propisano postupanje sa djecom sa invaliditetom, niti je nastavno osoblje dodatno educirano za rad. Nastavno osoblje uz pomoć pedagoginje i stručnjaka iz centra za mentalno zdravlje se snalazi u izvođenju nastave u razredima u kojima su prisutna djeca sa mentalnim poteškoćama. Pedagoginja nije primjetila da se dječaci i djevojčice sa invaliditetom tretiraju na drugačiji način. Prema njenom iskustvu porodicama je jednako bitno da se djeca obrazuju i završe školu.

Nema primjera ispisivanja ili izostajanja djece iz škole iz bilo kojeg razloga. U periodu od zadnje četiri godine, imali su jedan primjer djeteta koje je „moralo raditi da bi se porodica mogla prehraniti“ i zbog toga je izostajalo iz škole. Uz intervenciju škole ovaj problem se u kratkom periodu rješio. Uobičajena procedura, ukoliko se primjeti da je dijete duže vrijeme odsutno, je da se kontaktiraju roditelji. Ukoliko se roditelji ne odazovu ni nakon dva do tri upućena poziva dijete se briše iz matične knjige učenika i u obrazloženju se navodi da je porodica otišla u nepoznatom pravcu. Tu prestaje

nadležnost škole a zabilješka se upućuje prosvjetno-pedagoškom zavodu ili ministarstvu. U protekloj školskoj godini sa područja koja pripadaju školi sva su djeca upisana u školu.

Škola nije organizovala vanredno polaganje razreda za odrasle, kao ni programe opismenjavanja.

Ne postoji program besplatne podjele udžbenika u školi, to obično obavlja centar za socijalni rad ili neka druga institucija ili organizacija.

Vjeronauk za 6. razred se ne odvija po udžbeniku „Vjeronauka za 6. razred osnovne škole“ M. Čatović, El Kalem, Sarajevo, 2003. Do sada se niko od roditelja ili nastavnog osoblja nije žalio na nedoličan sadržaj bilo kojeg udžbenka.

Škola nema vlastitu internu proceduru o postupanju u slučajevima nasilja. Udruženje pedagoga KS je napravilo protokol na nivou kantona o postupanju u slučajevim nasilja i drugim vanrednim situacijama koji još nije usvojen, ali škola postupa po njemu. Pedagoginja ističe da je najčešći problem da roditelji sami, isključujući školu, pokušavaju riješiti problem vršnjačkog nasilja, što se ne pokazuje kao dobar način.

Osnovna škola, ruralno područje, Tuzla

Broj učenika 182, učenica 196, od toga dvije djevojčice romske nacionalnosti, kao i dvije učenice sa invaliditetom.

Škola ima politiku/procedure vezano za obrazovanje djece sa invaliditetom, ali prostorije škole nisu arhitektonski prilagođene. Nastavno osoblje educirano je za inkluzivnu nastavu, ali škola nema asistente/stučno osoblje. Dolazak učenika djece sa invaliditetom nije organiziran, djecu/učenike dovode roditelji.

U školi nemaju učenike koji su napustili školovanje. Škola nema informaciju o broju djece koja nisu upisana u prvi razred, a trebala bi biti upisana i koja stanuju u području koje pripada njihovoj ustanovi/školi. Škola ima program/mogućnost vanrednog polaganja razreda za starije učenike/učenice (djeca do 18 godina starosti). Uglavnom to organiziraju samostalno, imaju saglasnost i o tome informiraju Pedagoški zavod. Škola nema program opismenjavanja starijih osoba.

U školi postoji program besplatnih udžbenika za djecu lošeg socijalnog statusa. Ukupno je dodijeljeno 66 kompleta besplatnih udžbenika, s tim da su samo četiri kompleta udžbenika su dobili od ministarstva obrazovanja. Besplatne udžbenike daju djeci RVI-a, djeci boraca, djeci čiji roditelji primaju stalnu socijalnu pomoć, djeci čija su oba roditelja nezaposlena i primatelji dječijeg dodatka.

U školi postoji dodatna/produžena nastava/program za djecu koja zbog socijalnih okolnosti lošije uče (uslovi u porodici). Ispitanica nema tačne podatke o broju tih učenika. Postoji saradnja škole sa Centrom za socijalni rad, posebno u slučajevima gdje postoji problem koji škola ne može sama da riješi. Aktiv nastavnika odlučuje o izboru određenog udžbenika. Ispitanica ne zna koji udžbenik se koristi za vjeronauk u 6. razredu osnovne škole. Nisu primjetili da u pojedinim školskim udžbenicima koji se koriste u nastavnom procesu, u nekim tekstovima, ima elemenata diskriminacije i nejednakosti spolova odnosno stereotipa i predrasuda baziranih na ideji inferiornosti ili superiornosti bilo kojeg spola.

Škola nema internu proceduru za postupanje u slučaju nasilja nad djecom ili diskriminacije nad djecom. U školi nije bilo slučajeva: nasilja u porodici, seksualnog nasilja, vršnjačkog nasilja,

ekonomske eksploatacije djece ili druge zloupotrebe od strane roditelja, diskriminacije i /ili nasilja od strane nastavnog/školskog osoblja.

Osnovna škola, urbano područje, Tuzla

Broj učenika 210, učenica 216. Od ukupnog broja učenika nema učenika romske nacionalnosti, ili se niko od učenika tako ne izjašnjava. Školu pohađa i jedan učenik koji se zbog srčanih tegoba teško kreće stepenicama. Roditelji ga dovoze u školu i pomažu mu da dođe do učionice. Nema organiziranog dolaska u školu. U školi postoje procedure za obrazovanje djece sa invaliditetom, ali prostorije nisu arhitektonski prilagođene. Osoblje je educirano za inkluzivnu nastavu, ali nemaju asistente/stručno osoblje.

U školskoj 2012./13. nije bilo djece koja su napustila školu prije završetka, ali imaju podatke od ranijih godina da je jedan dječak napustio školovanje. Napuštanje škole se obično dešava u završnim razredima i to najčešće zbog nesređenih porodičnih prilika, socio-ekonomskog stanja, emotivnih razloga npr. razvod roditelja i sl. U slučaju napuštanja školovanja, škole su, pismenim putem, obavezne obavijestiti Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona, Centar za socijalni rad, Pedagoški zavod i Pedagošku inspekciju. Procedure kod napuštanja škole su, prema riječima intervjuisanih, definisane zakonom o osnovnom obrazovanju. „Prvo se pismeno obavijeste roditelji, te se pozivaju na razgovor. Kada roditelji ne dođu na razgovor, obavještavaju se gore navedene institucije, te nakon mjesec dana, Pedagoška inspekcija i predstavnici Ministarstva unutrašnjih poslova izlaze na teren, u porodicu te pošalju izvještaj školi o stanju u porodici.“ Centar za socijalni rad ne šalje nikakvu povratnu informaciju, kako za slučaj napuštanja škole, tako i za bilo koji slučaj za koji ih pismeno obavijeste, što školi predstavlja poteškoće.

Sa područja koje pripada školi, nema djece koja nisu upisana u prvi razred. Svake godine od strane Općine dobiju podatke o broju djece na tom području, a koja bi prema godini rođenja mogla biti upisana u prvi razred. Svake godine, u prvoj ili drugoj sedmici aprila, aktiv direktora se oglašava putem radio i televizijskih emisija o upisu djece u prvi razred. U zabačenim krajevima/izoliranim zajednicama se vrši informisanje preko roditelja koji su u Vijeću roditelja, preko učenika, te plakatiranjem.

Škola nema mogućnost vanrednog polaganja razreda za starije učenike. Također, škola nema program opismenjavanja starijih osoba.

Na nivou škole postoji program besplatnih udžbenika za djecu lošeg socijalnog statusa. U ovoj školskoj godini tim programom je obuhvaćeno 50 učenika i 50 učenica. Pravila za dodjelu su da se dijete nalazi u stanju socijalne potrebe, što je vidljivo iz socijalne i pedagoške karte, koju razrednici rade svake godine. Također, postoji i lista učenika za koje se na osnovu dobijenih podataka (npr. oba nezaposlena roditelja) pretpostavlja da se nalaze u stanju socijalne potrebe.

Za djecu koja lošije uče postoji dodatna/produžena nastava, ali ne znaju tačan broj djece koja pohađaju ovaj vid nastave, jer se to organizira prema potrebi učenika.

Udžbenik iz vjeronauka za 6. razred osnovne škole se bira na osnovu spiska koje odobri Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, a odluku koji udžbenik će biti odabran sa spiska donosi Aktiv nastavnika Tuzlanskog kantona. Kada je u pitanju odabir ostalih udžbenika, odluku donosi Stručni aktiv nastavnika, a prema odobrenom spisku Ministarstva obrazovanja, nauke kulture i sporta tuzlanskog kantona. Nisu imali prijave od strane nastavnog osoblja da je u pojedinim školskim

udžbenicima, u tekstovima bilo elemenata diskriminacije i nejednakosti spolova, odnosno stereotipa i predrasuda baziranih na ideji inferiornosti ili superiornosti bilo kojeg spola.

Kada je u pitanju procedura za postupanje u slučaju nasilja nad djecom ili diskriminacije nad djecom, postoji Protokol o postupanju u slučajevima nasilja TK, pravila ponašanja u školi definisana su pravilima škole. Roditelji i djeca su upoznati sa ovim procedurama na sastancima Vijeća roditelja i roditeljskim sastancima, te radionicama koje se organizuju za djecu. U školskoj 2012./13. godini bilo je slučajeva vršnjačkog nasilja, ali se ne zna tačan broj žrtava. Nasilja u porodici je bilo u protekloj školskoj godini i to od strane jedne majke prema djetetu, u vidu psihičkog nasilja. Za seksualno nasilje, te ekonomsku eksploataciju djece nije bilo prijavljenih slučajeva. U slučajevima kada osoblje škole sazna za postojanje nekog od oblika nasilja, interveniše se pozivanjem roditelja na razgovor (individualni i grupni razgovori), organizuju se radionice za roditelje i sl. Ukoliko se posumnja da kod učenika koji su počinili nasilja nad drugom djecom postoji organski uzrok za agresivno ponašanje (na primjer hiperaktivnost), takve učenike upućuju na ljekarske preglede.

Osnovna škola, ruralno područje, Banja Luka

Ukupno 498 učenika/ca od čega je 266 dječaka i 230 djevojčica.

Nema učenika romske nacionalnosti. Na evidenciji se nalazi petero djece sa invaliditetom koja su prošla kategorizaciju (jedno dijete sa slušnim problemima, jedno ima Daunov sindrom, a ostali su lakša mentalna ometenost). Politiku/odluku/procedure vezano za obrazovanje djece sa invaliditetom nemaju, na vijećima dogovaraju o prilagođenim programima za djecu sa invaliditetom. Prostorije nisu arhitektonski prilagođe jer nema djece kojoj je to potrebno. „Za asistenciju u nastavi smo molili logopede da dolaze. Znamo da ima jedan tim ovog tipa pri Pedagoškom zavodu, ali oni ne stižu od obaveza i sve je, nažalost, prepušteno nastavnicima.“

Vrlo malo djece napušta školu. Bio je slučaj gdje otac nije upisao dijete jer stanuje daleko pa nema ko da ga dovodi i uključen je Centar za socijalni rad. Jedan dječak je po kazni prebačen u drugu školu, ali se nije u tu školu prijavio. Obavješten je centar za socijalni rad ali nije poslao povratnu informaciju. Bila je i jedna djevojčica prije nekoliko godina, koju je Centar za socijalni rad izuzeo iz porodice i smjestio je na sigurno mjesto.

Škola nema mogućnost vanrednog polaganja razreda ni program opismenjavanja starijih osoba.

Knjige za prvi razred osnovne škole dobija od Ministarstva prosvjete i kulture RS, a ima i „Pozajmljenu biblioteku“ za djecu iz socijalno ugroženih porodica.

Ne postoji dodatna/produžena nastava/program za djecu koja zbog socijalnih okolnosti lošije uče (uslovi u porodici).

Nisu imali prijave od strane nastavnog osoblja ili roditelja da u pojedinim školskim udžbenicima koji se koriste u nastavnom procesu, u nekim tekstovima, ima elemenata diskriminacije i nejednakosti spolova, odnosno stereotipa i predrasuda, baziranih na ideji inferiornosti ili superiornosti bilo kojeg pola iako se u školi koristi čitanka (autori: Mr Svetozar Ličina, Dr Luka Šekara, Vojislav Gaković, Mr Stevan Stefanović, Istočno Sarajevo) gdje se u pripovjetci „Nemušti jezik“ govori o tome kako treba tući ženu da bi slušala muža (*isječki iz pripovjetke dati u prilogu 1*). Nakon pripovjetke predviđen je razgovor na ovu temu, ali se nastavnicima srpskog jezika daje na slobodu da li će tu temu obraditi ili ne.

Internu procedure ili algoritam za postupanje u slučaju nasilja nad djecom ili diskriminacije nad djecom nemaju. Nije bilo slučajeva nasilja i diskriminacije u 2012.

Osnovna škola, urbano područje Banja Luka

Ukupno 777 učenika/ca od čega je 422 dječaka i 355 djevojčica.

Bilo je sedam učenika/ca romske nacionalnosti, koji su odselili. Školu pohađa sedmero djece sa invaliditetom, sa različitim smetnjama (Daunov sindrom, laka mentalna "retardacija", autizam). Za njih se primjenjuje inkluzivna nastava, po prilagođenim programima, što je škola je predvidjela u godišnjem planu rada. Arhitektonske barijere su rješene za niže razrede, s tim da nemaju liftove. Imaju dva asistenta u nastavi odobreni od strane Ministarstva prosvjete, od kojih jednog finansira Ministarstvo, a drugog roditelj.

Nije bilo slučajeva da djeca napuštaju školu. Procedura je da škola prvo obavijest grad, odnosno lokalnu upravu i Ministarstvo prosvjete RS. Škola nema mogućnost vanrednog polaganja razreda. Škola nema program opismenjanja starijih osoba.

Knjige za socijalno ugroženene učenike/porodice se mogu obezbijediti kroz akciju "Pomozi drugu" gdje djeca vraćaju knjige po završenom razredu. Porodicama sa četvoro i više djece Ministarstvo obrazovanja obezbjeđuje knjige. Dopunska nastava je u vidu redovnih zaduženja nastavnika.

Navode da imaju dobru saradnju sa Centrom za socijalni rad, ali problem je što u školi ne dobiju povratnu informaciju o poduzetoj intervenciji centra prema djetetu/porodici.

Koristi se ista čitanka za srpski jezik kao i u gore navedenoj školi. Nije bilo prijava od strane nastavnog osoblja ili roditelja da u nekim tekstovima ima elemenata diskriminacije i nejednakosti polova, odnosno stereotipa i predrasuda, baziranih na ideji inferiornosti ili superiornosti bilo kojeg pola.

Primjenjuju Protokol o postupanju u slučaju vršnjačkog nasilja (donešen na nivou RS) i roditelji i djeca su upoznati sa tim procedurama. Imaju i male medijatore (uključena djeca), prošli su obuku za vršnjačku medijaciju. Škola je dobila cetifikat kao Sigurno mjesto za učenje i razvoj. Nasilje je uglavnom vršnjačko, između dječaka i uglavnom je do 5. razreda. Bilo slučajeva porodičnog nasilja, prijavljeno je i procesuirano i djeca su bila u Sigurnoj kući.

Fakulteti

Postavljena pitanja

Broj studenata po spolu (m/ž), broj Romkinja, broj studenata sa invaliditetom (m/ž). Broj studenata na post-diplomskom (m/ž). Da li fakultet ima programe pozitivne (afirmativne) diskriminacije (npr. za žene, osobe sa invaliditetom, Romkinje i slično)? Da li fakultet učestvuje u dodjeli stipendija, na koji način? Da li fakultet vodi podatke o stipendistima (broj, razvrstani po spolu)? Da li postoje interne procedure/pravilnici koji regulišu prijavu seksualnog uznemiravanja i/ili diskriminacije od strane studenata (možemo li dobiti primjer)? Da li su studenti upoznati sa ovim procedurama, na koji način? Da li je na Vašem fakultetu u 2012. godini bilo prijavljenih slučajeva seksualnog uznemiravanja ili diskriminacije od strane studenata? Ako da, broj prijavi i ko su žrtve (broj m/ž), a ko počinioci (m/ž) i šta ste poduzeli?

Fakultet Univerziteta u Sarajevu (društvene nauke)

Intervju je obavljen sa dekanom fakulteta. Fakultet bilježi sve veći broj upisanih žena. Trenutno, 60% sudenata su žene. Na fakultetu nema upisanih Roma, a ako ima ne žele se izjasniti kao Romi. Studenti sa invaliditetom pohađaju fakultet, jer je zgrada u većem obimu prilagođena njihovim potrebama. Svi profesori kao i studenti bez invaliditeta su dobili uputstvo da moraju pomoći studentima sa invaliditetom u kretanju kroz fakultet. Navodi primjer studentice sa teškoćama u kretanju koja je dobila mogućnost praćenja nastave putem video linka. Trenutno nema veći broj studenata sa fizičkim invaliditetom.

Po pitanju pozitivne diskriminacije dekan navodi da nemaju pravila. Djeca šehida i poginulih boraca imaju pravo na besplatno studiranje kao jedina kategorija koja ima povlastice za plaćanje školarine.

Stipendije su omogućene studentima na indirektan način, preko uspješnih preduzeća sa kojima fakultet ima dobru saradnju. Postoji „dekanova lista studenata“ sa izvanrednim uspjehom, a koja se koristi prilikom odabira studenata za stipendiranje od strane preduzeća. Ocjene su jedini kriterij prilikom odabira stipendista i dolaska na „dekanovu listu“, a s obzirom da fakultet pohađa više žena i da se pokazalo da imaju bolji uspjeh nego muškarci, više stipendija se dodjeljuje ženama.

Pravilnik za prijavu i rješavanje slučajeva seksualnog uznemiravanja ili mobinga ne postoji, ali postoji tjelo koje se bavi rješavanjem svih pitanja vezanih za studente pa i seksualnim uznemiravanjem. U vezi sa tim dekan namjerava tražiti da se ustpostavi „dress-code“ jer se određeni broj studenata/studentica oblači neprimjerno. To dekan smatra jednim od uzroka pojava uznemiravanja. Zvanično, nije upućena ni jedna prijava za seksualno uznemiravanje.

Fakultet Univerziteta u Tuzli (društvene nauke)

Broj studenata po spolu nije poznat. Približni podaci su da ima oko 500 studenata, te da je njih oko 80% ženskog spola. Broj studentica Romkinja nije poznat jer se u upisnim materijalima niko ne izjašnjava tako iako postoji rubrika, ali znaju da ima studentica iz romske populacije. Broj studentica sa invaliditetom u prošloj godini je bio 3-4 studentice sa disleksijom i jedna studentica sa oštećenjem sluha. Na inicijativu fakulteta otvoren je Centar za studente sa posebnim potrebama na nivou Univerziteta. Na postdiplomskom studiju je veći broj studentica i to njih oko 80%, nema studentica Romkinja, niti studentica sa invaliditetom. Fakultet nema posebne programe pozitivne diskriminacije. Većina predmeta na fakultetu se odnosi na osobe sa invaliditetom jer se studenti na fakultetu obrazuju za edukaciju i rehabilitaciju osoba sa invaliditetom (npr. sa oštećenjem sluha, vida, tjelesna oštećenja, mentalna retardacija, poremećaji u ponašanju) tako da su studenti kroz te predmete i direktan rad senzibilizirani za osobe sa invaliditetom.

Fakultet ne učestvuje u dodjeli stipendija niti ima evidenciju o broju studenata koji imaju stipendiju od strane nekog drugog.

Ne postoje interne procedure/pravilnici koji reguliraju prijavu seksualnog uznemiravanja i/ili diskriminacije od strane studenata. Na nivou univerziteta imaju Etički komitet kojeg čine predstavnici iz reda profesora i predstavnici iz reda studenata, koji se bave ovim pitanjima. Postoji Etički kodeks koji regulira ponašanje studenata, a njime se reguliraju i slučajevi diskriminacije. Fakultet nema ovlaštenje da donosi interne pravilnike, već Senat Univerziteta donosi pravilnike koji se odnose na sve fakultete. U 2012.g. nije bilo prijavljenih slučajeva seksualnog uznemiravanja ili diskriminacije od strane studenata.

Univerzitet u Banjaluci - Rektorat

U 2012. godini je bilo ukupno upisanih studenata 17 561, od toga ženskog pola 10 874.

Nema podataka o broju Romkinja (taj podatak, kao ni drugi podaci koji se tiču nacionalne ili druge pripadnosti se ne iskazuju u statistikama koje se dostavljaju Zavodu za statistiku, a kako, prema Ustavu Republike Srpske, nije obavezno ovakvo izjašnjavanje, na tome se ne insistira).

Što se studenata sa invaliditetom tiče, Univerzitet je osnovao Centar za podršku studentima sa invaliditetom. U Centru za podršku studentima sa invaliditetom registrovano je 47 studenata korisnika podrške tog centra. Studenti su razvrstani prema vrsti onesposobljenja, ali ne i prema rodnoj pripadnosti.

Nema jedinstvene baze o broju studenata na postdiplomskim studijima u okviru Rektorata jer svaki fakultet vodi sopstvenu evidenciju. Podaci sa dva fakulteta su: na Elektrotehničkom fakultetu od 11 polaznika (trećeg ciklusa), samo jedna je djevojka, a na Poljoprivrednom fakultetu od 2 polaznika 1 je muškog a 1 ženskog pola.

Na fakultetima ne postoje programi pozitivne/afirmativne diskriminacije.

Univerzitet vrši izbor studenata za stipendije koje dodjeljuje donator Huawei d.o.o., na osnovu javnog konkursa, prema kriterijumu prosjeka ocjena i drugih pokazatelja uspjeha u studiranju, u skladu sa Pravilnikom o dodjeljivanju stipendija koji je usvojio Senat Univerziteta, a koji se može naći na internet stranici Univerziteta. U prethodne tri godine je dodijeljeno 15 stipendija (svake godine po pet stipendija), i to 12 studentkinjama, a 3 studentima.

Postoje brojni interni akti kojima se tretira pitanje zabrane diskriminacije i/ili seksualnog uznemiravanja. Primjeri su: Statut Univerziteta, Pravilnik o disciplinskoj i materijalnoj odgovornosti zaposlenih na Univerzitetu, Kodeks nastavničke etike, Kodeks ponašanja studenata Univerziteta u Banjoj Luci, Kodeks ponašanja administrativnih radnika, Pravilnik o disciplinskoj odgovornosti studenata iz 2012. godine. Tu su i Pravilnik o radu, Pravilnik o disciplinskoj i materijalnoj odgovornosti zaposlenih na Univerzitetu. Svi akti se nalaze na internet stranici Univerziteta u Banjoj Luci (ali nakon pretraživanja pomenuti dio stranice nije pronađen).

Studenti, kao i svi ostali se mogu upoznati sa procedurama koje sadrže navedeni akti putem internet stranice, kao što i na vlastiti zahtjev iste mogu da dobiju na fakultetu ili u stručnim službama Rektorata.

U 2012. godini bio je prijavljen jedan slučaj navodnog seksualnog uznemiravanja koji se odnosio na Ekonomski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci. Prijavu je podnijela studentkinja protiv jednog nastavnika. Istraga o slučaju je u toku.

Zdravstvena zaštita

Ministarstvo zdravstva Kantona Sarajevo, Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske

Postavljena pitanja

Da li imate evidenciju o broju ruralnih/gradskih ambulanti u vašem području odgovornosti? Da li ruralne ambulante imaju program edukacije i zaštite zdravlja žena u zabačenim seoskim krajevima? Na koji način ruralne ambulante obavještavaju pacijente o novostima u oblasti zdravstvene zaštite (npr. reproduktivno zdravlje, trudnoća, dojenje, mamografija)? Da li postoji poseban program edukacije zdravstvenog osoblja na nivou kantona/Republike Srpske o prijemu/tretmanu osoba sa invaliditetom. Koji program, koliko često, koga obuhvata? Da li postoje pisane procedure? Da li na nivou kantona postoje procedure/pravilnici/mehanizmi/instrukcije za žalbe/tužbe korisnika usluga za loš tretman/omalovažavanje/diskriminaciju? Ako da, možemo li dobiti kopiju dokumenta? Koliko je žalbi/tužbi pacijenata na rad zdravstvenih ustanova u kantonu/Republici Srpskoj došlo do vašeg Ministarstva? Ko je bio podnositelj prijave (razvrstano po spolu) i protiv koga su podnešene (pozicija)? Kakva je procedura u Vašem kantonu/Republici Srpskoj kod pružanja zdravstvene zaštite osobama koje nemaju zdravstveno osiguranje - trudnice/porodilje, djeca na obaveznom školovanju, osobe starije od 65 godina?

Sva ministarstva su dala samo djelomične odgovore, pa može se zaključiti da na sve na što nije dat odgovor i ne postoji/ne obezbjeđuje se u zdravstvenim institucijama.

Ministarstvo zdravstva Kantona Sarajevo

Na području Kantona Sarajevo ima devet organizacijskih jedinica, četiri gradske i pet koje su svrstane kao opštine. U sklopu gradskih organizacionih jedinica se nalazi 45 područnih ambulanti, dok se u sklopu ostalih nalaze 23 područne ambulante.

Ruralne ambulante imaju program edukacije i zaštite zdravlja žena u zabačenim seoskim krajevima putem informisanja patronažne jedinice JU Dom zdravlja KS, kao i putem JU Zavod za zdravstvenu zaštitu žena i materinstva, zatim putem medija i saradnje sa NVO-ima prvenstveno Asociacijom XY.

Prema navodu Ministarstva, na nivou KS je potpisan sporazum o saradnji NVO sektora i predstavnika Ministarstva Vlade KS kojim je regulisan program edukacije zdravstvenog osoblja na nivou KS o prijemu i tretmanu osoba sa invaliditetom. Na području KS postoji Upustvo za prijem i obradu primjedbi/pohvala korisnika usluga Ministarstva zdravstva KS. Žalbe pacijenata dolaze u Ministarstvo. Procedura je slijedeća: po Zakonu o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata³, žalbe se u prvom stepenu rješavaju u ustanovi na koju se pacijent žali putem Komisije za rješavanje žalbi, a na

³ Službene novine FBiH br. 40/10

osnovu zaključaka komisije, direktor donosi Odluku o žalbi. Ako je odluka negativna po pacijenta, on ima pravo žalbe Ministarstvu zdravstva KS, koje žalbe rješava u drugom stepenu.

U KS osobe starije od 65 godina imaju riješeno zdravstveno osiguranje kao obavezno preko Ministarstva za socijalna pitanja, a djeca koja redovno pohađaju školu imaju zdravstveno osiguranje preko Ministarstva za obrazovanje, nauku i kulturu.

Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske

Specijalističke službe i dispanzeri, locirani su u principu u urbanim područjima, čime je u startu narušen princip jednakosti u zdravlju, u korist stanovništva grada u odnosu na selo. U cilju zaštite zdravlja žena i djece, kretanje korisnika zdravstvenih usluga na primarnom nivou zdravstvene zaštite između timova porodične medicine i specijalista ginekologa definisano je vodičima – algoritmima.

Specijalisti konsultanti ginekolozi, imaju obavezu da najmanje jednom mjesečno posjete ambulante porodične medicine i obave konsultaciju sa timovima porodične medicine te im pruže potrebnu stručnu pomoć. Ministarstvo je u dopisu izjavilo da postoje procedure i pravilnici za žalbe/tužbe korisnika usluga za loš tretman/omalovažavanje/diskriminaciju u zdravstvenim ustanovama koji se nalaze na web stranicama Vlade RS i Narodne skupštine RS (nakon provjere, na web stranicama smo našli samo Zakon o zdravstvenoj zaštiti RS). Nije bilo pritužbi na rad zdravstvenih ustanova koje su bile rodno zasnovane. Zakonom o zdravstvenom osiguranju propisano je da su svi građani Republike Srpske obuhvaćeni obaveznom zdravstvenim osiguranje pod uslovom da su prijavljeni na zdravstveno osiguranje i da je uplaćen doprinos. Za djecu do 15 godina, trudnice i porodilje do navršene prve godine života djeteta i lica preko 65 godina pod uslovom da su prijavljeni na zdravstveno osiguranje, omogućeno je korišćenje prava iz obaveznog zdravstvenog osiguranja i onda kada nije uplaćen doprinos. Nije bilo zaprimljenih zahtjeva trudnica/majki porodilja, osoba romske nacionalnosti i drugih kategorija stanovništva koja ne ostvaruju pravo na zdravstveno osiguranje po nekom drugom osnovu, za ostvarivanje prava na zdravstveno osiguranje i zaštitu.

Ambulante

Postavljena pitanja

*Da li je osoblje vaše ambulante imalo obuku vezanu za ravnopravnost spolova, diskriminaciju, rad sa osjetljivim grupama, osobama sa invaliditetom? Da li postoje pisane procedure/pravilnici za prijem osoba sa invaliditetom, specifično žena sa invaliditetom? Da li je ginekološka ambulanta predviđena za pregled žena koje koriste kolica? Da li imate interne pisane procedure/pravilnike/mehanizme za žalbe korisnika usluga za diskriminaciju/omalovažavanje/loš tretman pri pružanju usluge (ako da koje)? Ako da, da li su ove procedure vidno istaknute u ambulanti/vašoj ustanovi (na koji način)? Koji je način podnošenja i rješavanja žalbi pacijenata? Da li ste u 2012. godini imali žalbi /tužbi pacijenata na rad osoblja vaše ustanove? Ako da, koliko i ko je bio podnosilac prijava (broj m/ž) a protiv koga su podnešene (broj m/ž)? Da li su i kako riješene? **Ruralne ambulante (dodatna pitanja):** broj korisnika ruralne ambulante po spolu. Da li ruralna ambulanta ima program zaštite zdravlja žena u zabačenim seoskim krajevima, zabačenim romskim naseljima, program edukacije seoskog stanovništva*

(zdravstvena zaštita, i informisanje žena o neophodnim pregledima, reproduktivnom zdravlju, trudnoći/dojenju i sl., zdravstveno osiguranje poljoprivrednica, starih žena), ako da, koliko često?

Dom zdravlja Novi Grad, gradska opština Sarajevo

Organizaciona jedinica Dom zdravlja Novi Grad pokriva opštinu od približno 124.347 stanovnika. Pisane procedure/pravilnike za prijem i postupanje sa osobama sa invaliditetom pomenute ustanove nemaju. U kartonima je na vidnom mjestu naznačen invaliditet osobe. U Domu zdravlja Novi Grad kada im se za pomoć obrati osoba koja nema knjižicu, a to su najčešće Romi, pruže uslugu bez naplate, ali izdaju recept uz koji moraju platiti lijek po punoj cijeni. Kada prepoznaju da žena trpi bilo koji vid nasilja ili kada žena sama to kaže, uposlenici je upućuju u centar za mentalno zdravlje gdje dobija adekvatnu psihološku pomoć i pomoć socijalnog radnika koji dalje pokreću odgovarajuću proceduru. Pri Javnoj ustanovi Dom zdravlja Kantona Sarajevo postoji Komisija za pritužbe i pohvale koja razmatra pritužbe građana. Pri svakoj kartoteci u svim organizacionim jedinicama i područnim ambulantomama se nalaze kutije u koje građani ubacuju popunjene formulare o vrsti usluge na koju se žale. Krajem mjeseca se te kutije prazne i uz izvještaj se formulari šalju Komisiji koja ih dalje razmatra i vrši provjeru. Komisija izriče i odgovarajuće mjere i obavezno obavještava osobu koja se žalila o ishodu. Građani mogu i putem e-maila upravi da podnose pritužbe na rad uposlenih. Najčešće se građani žale na prijem i neljubaznost osoblja. U 2012. godini su na osnovu pritužbi izrečene mjere premještaja u drugu poslovnu jedinicu, opomene i upozorenja za uposlene. Prije su izricane mjere destimulacije, ali ih više nema jer su ukinute Zakonom o radu.

Ambulanta, ruralno područje Sarajeva

Ruralna područna ambulanta pruža usluge za deset sela koja imaju oko 400 stanovnika. U ambulanti radi jedan tim porodične medicine.

Edukacije po selima je vršila patronažna služba koja zbog nedostatka finansijskih sredstava to više ne radi. Najčešće teme o kojima se razgovaralo na edukacijama su bile hronična oboljenja, nije bilo edukacija o reproduktivnom zdravlju i zdravlju žena. Žene koje se obrate za pomoć dobiju informaciju o značaju i potrebi redovnih kontrola i pregleda. Medicinsku pomoć najčešće traže starije žene preko 60 godina sa hroničnim ili malignim oboljenjima. U ambulanti nemaju prijavljenih slučajeva nasilja. Sugovornik nam je rekao da su to veoma male patrijarhalne sredine i žene se stide prijaviti nasilje ili pričati o svojim ličnim iskustvima. Ambulanta ne pruža nikakve posebne usluge u romskim zajednicama.

Dom zdravlja, urbano područje Tuzle

Uposlenici nisu imali obuku na temu ravnopravnosti spolova i zabrani diskriminacije.

Postoje pisane procedure za prijem osoba sa invaliditetom, specifično žena sa invaliditetom i to specifično za sve vrste invaliditeta. Ginekološka ambulanta nije predviđena za pregled žena sa invaliditetom. Postoje interne procedure za žalbe korisnika usluga za diskriminaciju pri pružanju usluga i iste su vidno istaknute u ambulanti radi informisanja korisnika. U skladu sa odredbama Zakona o zdravstvenoj zaštiti⁴, Zakona o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata (Sl. Novine

⁴ Službene novine FBiH br.46/10

FBiH 40/10) i procedurama za poboljšanje kvaliteta u Ustanovi regulirana je mogućnost podnošenja i rješavanja žalbi pacijenata. U 2012. su imali žalbe pacijenata na rad osoblja i sve žalbe su riješene u skladu sa zakonom.

Ambulanta, ruralno područje Tuzle

Broj korisnika ambulante po spolu je 1585 muškaraca i 1792 žene.

Osoblje ambulante nije imalo obuku vezanu za ravnopravnost spolova, diskriminaciju, rad sa osjetljivim grupama, osobama sa invaliditetom. Postoje pisane procedure/pravilnici za prijem osoba sa invaliditetom. Ginekološka ambulanta je predviđena za pregled žena koje koriste invalidska kolica. Ambulanta ima interne pisane procedure/pravilnike/mehanizme za žalbe/tužbe korisnika usluga (bez obrazloženja koje su to pisane procedure). Objašnjeno je da u čekaonicama imaju kutije u koje pacijenti mogu da ostave svoje prijedloge, sugestije, žalbe, općenito za rad ambulante, te na rad uposlenika. Ove procedure su vidno istaknute u čekaonici ambulante. Način podnošenja žalbi i rješavanje istih je uređeno na način da svaka tri mjeseca, Služba kontrole kvalitete rada, uzima žalbe, šalje izvještaj ambulanti, te je odgovorna osoba ambulante dužna da pismeno odgovori Službi kontrole o načinu rješavanja prigovora pacijenata. U 2012. godini nisu imali žalbi pacijenata na rad osoblja. Ambulanta ima program zaštite zdravlja žena u izoliranim seoskim krajevima na način da godišnje imaju 4–5 edukacija stanovništva u mjesnoj zajednici, 5–6 u školi, ali se i u ambulanti odžavaju grupne edukacije. Ambulanta ima program obuke osoblja za provođenje dodatne edukacije. Ambulanta nema programe zdravstvene edukacije u zabačenim romskim naseljima, jer takva naselja ne postoje u blizini.

Gradska ambulanta u okviru Doma zdravlja Banja Luka

U toku je izrada procedura koje uključuju obuku radnika vezano za diskriminaciju i ravnopravnost spolova i izrada pisanih procedura/pravilnika za prijem osoba sa invaliditetom, specifično žena sa invaliditetom i to za sve vrste invaliditeta. U toku su izrade su i procedure za odgovaranja na žalbe, a kad budu usvojene biće postavljene na vidno mjesto. Postoje listići za primjedbe, prijedloge koji se mogu ubaciti u kutije koje su za to predviđene, pacijenti mogu se žaliti glavnoj sestri, šefu, na protokol ili putem mail-a. U prošloj godini je bilo 13 primjedbi na ljubaznost osoblja i 4 prijedloga za smanjenje čekanja za dijagnostičke procedure

Ambulanta, ruralno područje Banja Luke

Osoblje nije imalo obuku vezanu za ravnopravnost spolova, diskriminaciju, rad sa osjetljivim grupama, osobama sa invaliditetom. Pisane procedure/pravilnici za prijem osoba sa invaliditetom, specifično žena sa invaliditetom i to za sve vrste invaliditeta su u toku izrade. Ambulanta nije prilagođena za ginekološke preglede žena koje koriste kolica.

Procedure za žalbe korisnika ne postoje, ali kako navode: „ Trenutno ne, ali će biti kada dobijemo sandučice“, tako da u 2012. nije bilo žalbi od strane korisnika usluga.

Ambulanta nema programe zdravstvene edukacije, nema program zaštite zdravlja žena u zabačenim seoskim krajevima ili u zabačenim romskim naseljima, ali ima plan prevencije kroz koji se žene pozivaju u ambulantu radi preventivnih pregleda.

Rad i zapošljavanje

Službe/zavodi za zapošljavanje

Postavljena pitanja

Da li postoje programi prekvalifikacije/podsticanja zapošljavanja/samozapošljavanja žena preko Vašeg biroa? Koji? Koliko je žena pohađalo program prekvalifikacije? Koja je uobičajena starosna dob žena koje pohađaju program? Koliko je osoba zaposleno u 2012. godini preko Vašeg biroa, sa kojom stručnom spremom, ž/m? Koliko je u 2012. godini prijavljeno novih nezaposlenih osoba u Vašem birou, ž/m? Koliko je nezaposlenih lica na Vašoj evidenciji u 2012. godini ostvarilo pravo na naknadu za vrijeme nezaposlenosti ž/m? Kako informirate prijavljene nezaposlene osobe o mjerama poticanja i zapošljavanja? Da li Vaš Zavod u svojim internim aktima ima definisane procedure i mehanizme zaštite korisnika usluga od diskriminacije po bilo kojem osnovu, od strane uposlenika. Da li ste u 2012. godini imali prijave/žalbi od strane korisnika u vezi sa diskriminacijom i drugim oblicima uznemiravanja, ponižavanja i vrijeđanja od strane uposlenika?

Služba za zapošljavanje Kantona Sarajevo

Programe prekvalifikacije/zapošljavanja/samozapošljavanja žena je u 2012. pohađalo 66 žena sa osnovnom školom, 4 Romkinje, 48 žena starijih od 45 godina, 4 žene žrtve nasilja.

Ukupan broj prijavljenih nezaposlenih osoba u Kantonalnoj službi za zapošljavanje (stanje u 2012.) je 73.018 osoba, od toga 19.348 žena i 9.111 muškaraca poslije završenog školovanja, a 24.333 žene i 20.226 muškaraca poslije gubitka posla. Samo u 2012. godini su prijavljene 1653 nove nezaposlene osobe, od čega 810 žena i 843 muškarca. U 2012. godini preko Službe za zapošljavanje KS su zaposlene 1.003 osobe, od čega 515 žena i 488 muškaraca. Prijavljene nezaposlene osobe se o mjerama poticaja i zapošljavanju informišu putem službenog web portala, oglasne ploče u jedinicama Zavoda za zapošljavanje i medija.

Služba za zapošljavanje KS u svojim internim aktima nema definisane procedure i mehanizme zaštite korisnika njihovih usluga od diskriminacije po bilo kojem osnovu od strane uposlenika. Služba posjeduje certifikat EN ISO 9001:2008, a politikom kvaliteta je definisano da se rad temelji na zakonom i nediskriminirajućem sprovođenju poslova. U 2012. godini nisu imali prijave od strane korisnika usluga u vezi sa diskriminacijom i drugim oblicima uznemiravanja, ponižavanja i vrijeđanja od strane uposlenika.

U 2012. godini ukupno je 7457 osoba ostvarilo pravo na naknadu za vrijeme nezaposlenosti. Ne vode se podaci po spolu. Prosjek naknade je 40% prosječne neto plaće isplaćene u FBiH u posljednja tri mjeseca i jednaka je za sve koji ostvaruju ovo pravo.

Služba za zapošljavanje tuzlanskog kantona

Trenutno ne postoje programi prekvalifikacije zapošljavanja/samozapošljavanja žena preko Službe za zapošljavanje (Program sufinansiranja obavljanja pripravničkog/volonterskog staža boraca i članova njihovih porodica, Program sufinansiranja zapošljavanja „Prilika za sve“, Program sufinansiranja samozapošljavanja mladih osoba „Omladinsko poduzetništvo“, Program jačanja konkurentnosti na tržištu rada – prvo radno iskustvo). U periodu 2011. i 2012., provedene su mjere: Program zapošljavanja i samozapošljavanja žena u 2011. i Program sufinansiranja zapošljavanja i samozapošljavanja Roma.

Ukupan broj prijavljenih osoba u Tuzlanskom kantonu je 80.403 osobe od čega je 49.186 muškaraca i 31.217 žena. U 2012. godini preko Službe je zaposleno 7.793 muškarca i 4.573 žena (svih/različitih stručnih sprema). U 2012. bilo je prijavljeno novih 12.701 muškarac i 10.004 žene.

Prijavljene nezaposlene osobe o mjerama poticaja i zapošljavanja informiraju se putem službenih web portala, oglasnih ploča u jedinicama za zapošljavanje, putem medija, preko nevladinih organizacija i na info seminarima. Služba u svojim internim aktima ima definirane procedure i mehanizme zaštite korisnika od diskriminacije od strane uposlenih i to putem Etičkog kodeksa uposlenika javnih službi za zapošljavanje u FBiH. Djelimično su informirali korisnike o pravima, načinima i mehanizmima zaštite protiv diskriminacije po osnovu spola, uznemiravanja i sl. U 2012. godini nisu imali prijave od strane korisnika u vezi sa diskriminacijom od strane uposlenika.

U 2012. godini se 6.967 muškaraca prvi put prijavilo na evidenciju nezaposlenih nakon završetka školovanja, a 6.341 ih se prijavilo iz razloga gubitka zaposlenja, dok se 5.474 žena prijavilo na evidenciju nezaposlenih nakon završetka školovanja, a 3.923 nakon gubitka zaposlenja.

U 2012. godini je 1706 osoba prosječno mjesečno koristilo naknadu za vrijeme nezaposlenosti, prosjek ove naknade u 2012. iznosio je 333 KM/mjesečno i isti je za muškarce i žene.

Uposlenici Službe su djelimično upoznati sa odredbama Zakona o ravnopravnosti spolova, a informacije su dobili putem sastanaka.

Zavod za zapošljavanje Republike Srpske

Preko Zavoda postoje programi prekvalifikacije žena. U 2012. program je obuhvatio je 4 žene sa osnovnom školom, 36 žena sa srednjom školom, 19 žena starijih od 45 godina. Posebni programi za žene sa invaliditetom ili Romkinje ne postoje.

Broj prijavljenih nezaposlenih osoba u Zavodu u 2012. godini:

STRUČNA SPREMA	UKUPNO	M	Ž
1. NK	38.247	21.063	17.184
2. PK - NSS	3.612	1.759	1.853
3. KV	55.605	34.220	21.385
4. SSS	41.316	16.783	24.533
5. VKV	1.444	1.273	207
6. VŠS	2.238	948	1.290
7. VSS	10.996	4.173	6.823
	153.458	80.183	73.275

Broj osoba koje su u 2012. zaposlene preko Zavoda:

STRUČNA SPREMA	UKUPNO	M	Ž
1. NK	3.081	1.990	1.901
2. PK - NSS	370	210	160
3. KV	10.002	6.912	3.090
4. SSS	8.030	4.002	4.028
5. VKV	299	271	28
6. VSŠ	593	236	357
7. VSS	5.993	2.331	3.662
	28.368	15.952	12.416

Broj osoba koji se prvi put prijavljuju na evidenciju zbog završetka školovanja: 7.794 muškarca i 8.230 žena. Broj osoba koje prijavljuju na evidenciju zbog gubitka posla: 17.249 muškaraca i 12.693 žene.

U 2012. godini 6.438 muškaraca i 5.883 žene su ostvarili pravo na naknadu za vrijeme nezaposlenosti. Prosjek naknade za nezaposlenost u 2012.: za muškarce mjesečno 200,76 KM, za žene mjesečno 196,70 KM. Način informisanja prijavljenih osoba o mjerama poticanja i zapošljavanja je putem službenih web portala, putem oglasne ploče u jedinicama Zavoda za zapošljavanje, putem medija.

Od procedura zaštite korisnika/ca usluga od diskriminacije po bilo kojem osnovu Zavod za zapošljavanje ima Pravilnik o radu koji je dostupan svim radnicima i ostalim građanima. U 2012. godini nije bilo prijava/žalbi od strane korisnika/ca na rad Zavoda. Na pitanje o upoznatosti osoblja Zavoda sa Zakonom o ravnopravnosti spolova BiH dat je odgovor: "Svi zakoni su objavljeni u službenim glasniciima u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini, tako da su dostupni svim građanima".

Javna preduzeća

Postavljena pitanja

Da li je osoblje vašeg preduzeća imalo obuku vezanu za ravnopravnost spolova, diskriminaciju? Da li imate interne pisane procedure/pravilnike/mehanizme o načinima podnošenje žalbe/prigovora korisnika/ka usluga za diskriminaciju/omalovažavanje/loš tretman od strane zaposlenih (ako da koje)? Ako da, da li su ove procedure vidno istaknute (na koji način)? Da li ste u 2012. godini imali prijava/žalbi od strane korisnika u vezi sa diskriminacijom i drugim oblicima uznemiravanja, ponižavanja i vrijeđanja od strane uposlenika? Ako da, broj prijave (m/ž) i osoba protiv kojih je podnešena žalba m/ž. Da li su i kako riješene žalbe?

Javno preduzeće (uslužno-rekreativna djelatnost) Sarajevo

Javna preduzeća u Kantonu Sarajevo nemaju obavezu edukacije zaposlenih o ravnopravnosti spolova ili zaštiti od diskriminacije. Direktor ovog javnog preduzeća je u plan rada preduzeća ugradio i obuku zaposlenih o seksualnom uznemiravanju, uznemiravanju i mobingu. Ističe da se radi o dobroj praksi i iskustvu koje je on lično imao radeći za strano preduzeće u prethodnih desetak godina.

Ovo javno preduzeće nema posebne procedure, pravilnike ili mehanizme za podnošenje žalbe ili prigovore korisnika/ca na diskriminatorne postupke zaposlenih, postoji knjiga žalbe koja se periodično pregleda i postupa se prema primjedbama korisnika. U 2012. godini bila je jedna žalba korisnika koja se odnosila na korištenje posebnih servisnih prostorija za osobe sa invaliditetom i koja je odmah riješena u korist korisnika. Zbog velikog broja djece i odraslih sa invaliditetom koji koriste usluge ovog preduzeća osiguran je prilaz objektu, a u planu je ugradnja posebnog lifta za osobe sa invaliditetom. U 2012. nije bilo prijavljenih slučajeva seksualnog uznemiravanja, uznemiravanja ili mobinga. Direktor je sam saznao za jedan slučaj seksualnog uznemiravanja te je pozvao obje strane i svjedoke da napišu izjavu o događaju. Zaposleniku je, nakon razmatranja izjava, izrečen usmeni ukor. Kako se radilo o osobi koja je bila angažovana na poslovima privremeno ovaj ukor je imao uticaja na dalju saradnju. Direktor je smatrao da je važno da se svi zaposleni i korisnici upoznaju sa odredbama koje zabranjuju diskriminaciju, te da je potrebno uvođenje internih pravila i procedura u vezi sa tim.

Javno preduzeće (djelatnost komunalne usluge/distribucija) Sarajevo, poslovica Tuzla

Ukoliko korisnici usluga prijave nedolično ponašanje ili diskriminirajući odnos od strane uposlenika, putem internih procedura sankcioniše se osoba protiv koje je prijava podnesena. Te akte moguće je dobiti samo putem pismenog upita uz odluku direktora.

Uposlenici nisu imali edukaciju o ravnopravnosti spolova niti o zabrani diskriminacije, međutim postoje zakoni, pravilnici i interni akti preduzeća sa kojima su se dužni upoznati svi zaposleni i koji su dostupni putem interneta u datotekama interne mreže ili oglasnih tabli i koji sadrže odredbe vezane za ravnopravnost spolova i diskriminaciju, interne procedure o načinima podnošenja žalbi korisnika usluga za diskriminaciju od strane zaposlenih i to su: Kodeks poslovnog ponašanja, Pravilnik o radu, Procedura 72/03, informisanje javnosti i postupanje sa upitima i prigovorima od strane korisnika usluga. U toku 2012. su imali dvije prijave od strane korisnika u vezi sa diskriminacijom od strane uposlenika i to za jednog muškarca i jednu ženu uposlenicu. Žalbe su riješene na način da je služba za internu kontrolu ispitala navode žalbe, obavljani su razgovori sa uposlenicima protiv kojih je podnešena prijava i upozoreni su na obavezu poštivanja odredbi Kodeksa poslovnog ponašanja i Pravilnika o radu. Podnositeljicama žalbi direktor je dostavio pismeni odgovor da je sa zaposlenicima obavljen razgovor i uputio izvinjenje za neadekvatno ponašanje uz obećanje da se slična situacija neće i ne smije ponoviti.

Javno preduzeće (djelatnost komunikacije) Sarajevo, direkcija Tuzla

Uposlenici nisu imali obuku na temu ravnopravnosti spolova i diskriminacije.

U okviru rada postoje procedure za podnošenje žalbi ali ne isključivo u okviru diskriminacije i nema jasno definirana takva procedura. Na šalterima i oglasnoj ploči i web stranici su istaknute postojeće procedure za žalbe. U toku 2012. nisu imali prijave u vezi diskriminacije niti bilo kojeg drugog ugrožavanja od strane korisnika, a na ponašanje uposlenika.

Javno preduzeće (komunalna djelatnost) Banja Luka

Osooblje nije imalo obuku vezanu za ravnopravnost spolova, diskriminaciju.

Od procedura o načinima podnošenja žalbe/prigovora korisnika/ca usluga za diskriminaciju/omalovažavanje/loš tretman od strane zaposlenih i sprovođenje postupka u preduzeću navode da imaju: Pravilnik o disciplinskoj odgovornosti i Pravnik o radu, Zakon o radu, kolektivne ugovore, Zakon o ministarstvenim i vladinim imenovanjima. Vidno nije ništa istaknuto, ali navode da su svi upoznati da je Zakon usvojen i da imaju pravo zaštite.

U 2012. godini nisu imali prijava/žalbi od strane korisnika u vezi sa diskriminacijom od strane uposlenika.

Privatna preduzeća**Postavljena pitanja**

Da li je osoblje vašeg preduzeća imalo obuku vezanu za ravnopravnost spolova, diskriminaciju? Da li imate interne pisane procedure/pravilnike/mehanizme o načinima podnošenja žalbe/prigovora korisnica/ka usluga za diskriminaciju/omalovažavanje/loš tretman od strane zaposlenih i sprovođenja postupka (ako da koje)? Ako da, da li su ove procedure vidno istaknute ili su na drugi način korisnici informisani? Na koji način? Da li ste u 2012. godini imali prijava/žalbi od strane korisnika usluga u vezi sa diskriminacijom i drugim oblicima uznemiravanja, ponižavanja i vrijeđanja od strane uposlenika? Ako da, broj prijava (m/ž) i osoba protiv kojih je podnešena žalba m/ž. Da li su i kako riješene žalbe?

Privatno preduzeće (trgovačka djelatnost) Sarajevo

Osooblje firme nije imalo obuku vezanu za ravnopravnost spolova, diskriminaciju. Kada se govori o procedurama prema klijentima primjenjuju se pravila o zaštiti potrošača i druga pravila koja se odnose na ugovorne odnose. Ova pravila su jasno i javno dostupna u svim prostorijama firme. Preduzeće redovno dostavlja statističke podatke kantonalnoj i federalnoj statističkoj službi prema njihovim zahtjevima i na to ih je obavezao zakon. Nije bilo slučajeva diskriminacije u preduzeću niti žalbe klijenata.

Advokatska kancelarija u Tuzli

Uposlenici nisu imali obuku na temu ravnopravnosti spolova niti zabrani diskriminacije.

Nemaju interne procedure o načinu podnošenja žalbi korisnika usluga za diskriminaciju od strane zaposlenih. U 2012. nisu imali prijava od strane korisnika usluga u vezi sa diskriminacijom i drugim oblicima uznemiravanja od strane zaposlenika.

Transportno preduzeće u Tuzli

Uposlenici nisu imali obuku na temu ravnopravnosti spolova niti zabrani diskriminacije. Nemaju interne procedure o načinu podnošenja žalbi korisnika usluga za diskriminaciju od strane zaposlenih. U 2012. nisu imali prijava od strane korisnika usluga u vezi sa diskriminacijom i drugim oblicima

uznemiravanja od strane zaposlenika. Nisu upoznati sa glavnim odredbama Zakona o zabrani diskriminacije BiH i Zakona o ravnopravnosti spolova BiH niti sa kaznenim odredbama istih zakona.

Caffe bar, Tuzla

Osoblje nije imalo obuku vezanu za ravnopravnost spolova i diskriminaciju. Ne postoje interne procedure o načinima podnošenja žalbi korisnika usluga za diskriminaciju od strane zaposlenih. Sugovornik ističe da se trude biti ljubazni i izbjegavaju diskriminirati mušterije, odnosno do sada se niko od korisnika nije žalio po tom osnovu. Upoznati su sa glavnim odredbama Zakona o zabrani diskriminacije i Zakona o ravnopravnosti spolova BiH ali kaznene odredbe istih nisu istaknute na vidnom mjestu.

Privatno preduzeće (BH trgovački lanac) poslovnica Tuzla

Osoblje nije imalo obuku vezano za ravnopravnost spolova i diskriminaciju. Ne postoje interne procedure o načinima podnošenja žalbi korisnika usluga za diskriminaciju od strane zaposlenih.

U 2012. su imali prijave od strane korisnika usluga u vezi sa diskriminacijom od strane zaposlenika i to dvije prijave od strane muškaraca i pet prijava od strane žena, dok su osobe protiv kojih su podnešene žalbe tri muškarca i četiri žene. Žalbe se pretežno završavaju razgovorom, poslodavac nije upoznat sa problemom. Nisu upoznati sa glavnim odredbama Zakona o zabrani diskriminacije i Zakona o ravnopravnosti spolova BiH, niti su kaznene odredbe istih istaknute na vidno mjesto.

Privatno preduzeće (samostalna ugostiteljska radnja) Banja Luka

Osoblje nije imalo obuku vezanu za ravnopravnost spolova, diskriminaciju. Ne postoje procedure o načinima podnošenja žalbe/prigovora korisnika/ca usluga za eventualnu diskriminaciju, omalovažavanje, loš tretman od strane zaposlenih. U 2012. godini nisu imali prijava/žalbi od strane korisnika u vezi sa diskriminacijom od strane zaposlenika.

Institucije/ustanove/preduzeća - interno postupanje

Postavljena pitanja o unutrašnjim procedurama i odnosu prema zaposlenim

Broj zaposlenih po spolu? Upravljačka struktura m/ž? Da li vaša ustanova/institucija/preduzeće ima interne procedure/pravilnike o zapošljavanju, porodijskom bolovanju, seksualnom uznemiravanju, mobingu? Da li je osoblje vaše ustanove/institucije/preduzeća imalo obuku vezanu za ravnopravnost spolova, diskriminaciju (šta/kakvu/od koga)? Da li ste u 2012. godini zaprimili prijave uposlenih za kršenje prava u vezi porodijskog odsustva, mobinga i drugih prava iz radnog odnosa? Ako da, koliko i u vezi s kojim pravima. Koji period porodijskog bolovanja najčešće koriste žene zaposlene u vašem preduzeću? Da li ste upoznati za glavnim odredbama Zakona o zabrani diskriminacije BiH, Zakona o ravnopravnosti spolova BiH? Da li ste ove odredbe istakli na vidno mjesto u vašoj ustanovi/instituciji/preduzeću? Ako da, na koji način?

Ustanove u socijalnoj zaštiti

Kantonalni centar za socijalni rad Sarajevo, Centar za socijalni rad u Tuzli, Centar za socijalni rad Banja Luka

Kantonalni centar za socijalni rad u Sarajevu broji 164 zaposlene osobe, ne vode evidenciju o spolnoj strukturi, ali se pretpostavlja da je više zaposlenih žena. Direktorica je žena, od 10 šefova službi, 7 je žena i 3 muškarca. Centar za socijalni rad, u Tuzli ima zaposlene 22 žene i 6 muškaraca, osobe ženskog spola su direktorica Centra i šefica Službe.

Centri za socijalni rad nemaju interne procedure i pravilnike o zapošljavanju, porodijskom bolovanju, seksualnom uznemiravanju, mobingu jer se primjenjuje Zakon o radu i Kolektivni ugovor i ti dokumenti definiraju sve u okviru rada Centra.

Uposlenici sva tri centra su učestvovali u edukaciji o ravnopravnosti spolova i zabrani diskriminacije (u organizaciji Agencije o ravnopravnosti spolova BiH ili Gender centra Vlade RS i nevladinih i međunarodnih organizacija). Odredbe zakona ili procedure nisu vidno istaknute ni u jednom centru.

Obrazovne ustanove

Škole u urbanom i ruralnom području Sarajevo

Ni u jednoj od dvije intervjuisane škole ne vode evidenciju o broju zaposlenih po spolnoj strukturi ali po proizvoljnoj procjeni sugovornika u obje škole je više zaposlenih žena. U obje škole su direktori muškarci i veći broj je muškaraca u upravnom odboru. U jednoj školi žena je predsjednica školskog odbora. Škole nemaju interne procedure/pravilnike o zapošljavanju, porodijskom bolovanju,

seksualnom uznemiravanju, mobingu i sl. Uposlenici nisu učestvovali na edukacijama o ravnopravnosti spolova niti su upoznati sa odredbama zakona koji sankcionišu diskriminaciju.

Škole u urbanom i ruralnom području Tuzla

Obje intervjuisane škole vode evidenciju o broju zaposlenih po spolu. Škola u ruralnom području ima 13 zaposlenih muškaraca i 37 žena, škola u urbanom području ima 34 zaposlena muškarca i 26 žena. U obje škole direktori su muškarci. Škola u urbanom području ima upravni odbor (4 žene, jedan muškarac), škola u ruralnom ima Školski odbor (3 predstavnika Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona, jedan član iz reda nastavnog osoblja i jedan roditelj). Procedure o zapošljavanju i porodiljskom bolovanju su definisane propisima Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona, Zakonom o osnovnom obrazovanju i Zakonom o radu. Škole nemaju interne procedure o seksualnom uznemiravanju ili mobingu. Osoblje obje škole je imalo edukaciju na temu ravnopravnosti spolova, gender procedura i trgovine ljudima, organizovanim od strane Pedagoškog zavoda. Imali su i edukacije koje su jednim dijelom obrađivale i temu diskriminacije. Predstavnik jedne škole je upoznat sa glavnim odredbama Zakona o zabrani diskriminacije BiH i Zakona o ravnopravnosti spolova BiH, drugi nije.

Osnovne škole Banja Luka

Predstavnici osnovnih škola nisu imali edukaciju na temu ravnopravnosti spolova ili diskriminacije. Ovdje se navodi i „nepotrebnost“ ove vrste edukacije jer smataju da to za njih nije relevantno, obzirom da se bave primarno obrazovanjem.

Fakultet u Sarajevu

Fakultet ne vodi evidenciju o broju zaposlenih po spolnoj strukturi. Dekan fakulteta je muškarac i sva tri prodekana su muškarci. Fakultet nema interne procedure i pravilnike koji uređuju pitanje zapošljavanja, porodiljskog bolovanja, seksualnog uznemiravanja (rješeno na nivou Univerziteta). Dekan smatra kako ima mobinga između kolega i da je „veoma teško naći idealnu sredinu i riješiti problem da su obje strane zadovoljne“. Navodi da od ministarstva nije dobio nikakve instrukcije o Zakonu o ravnopravnosti spolova i Zakonu o zabrani diskriminacije, kao ni to da je obavezan da ima interne dokumente koji propisuju ponašanje u skladu sa odredbama tih zakona. Izjavio je nevladine organizacije nikada nisu kontaktirale fakultet sa zahtjevom da educiraju osoblje fakulteta niti su se obraćale za bilo kakav oblik saradnje vezano za pomenute zakone.

Fakultet u Tuzli

Vodi evidenciju o broju zaposlenih po spolu (9 muškaraca i 35 žena). Fakultet ima procedure/pravilnike o zapošljavanju, ali na nivou Univerziteta. Kopije su dostupne u rektoratu Univerziteta ili na web stranici. Svi uposlenici su upoznati sa ovim procedurama i mogu ih dobiti na način da kontaktiraju ovlaštenu osobu iz kadrovske službe Univerziteta. Kada je u pitanju edukacija/obuka na temu ravnopravnosti spolova ili diskriminacije, oni su dijelom obuhvaćeni programom stručnog usavršavanja uposlenika, ali nije bilo specificiranih edukacija na ovu temu. Svaki uposlenik je obavezan da se sam educira.

U 2012.g. nije bilo prijava zaposlenih za seksualno nasilje i uznemiravanje, te mobing od strane osoblja fakulteta. Također, nije bilo prijava uposlenih za kršenje prava u vezi porodijskog odsustva i drugih prava iz radnog odnosa. Intervjuisana osoba nije upoznata sa glavnim odredbama i kaznama Zakona o zabrani diskriminacije BiH i Zakona o ravnopravnosti spolova BiH, niti su odredbe istaknute na vidno mjesto na fakultetu.

Rektorat Univerziteta u Banja Luci

Nemaju interne procedure (o zapošljavanju, porodijskom bolovanju, seksualnom uznemiravanju, mobingu) već kompletan rad zasnivaju na postojećim zakonima. Naveli su da se interni pravilnici mogu naći na stranici Univerziteta u Banjaluci, ali nakon pretraživanja pomenuti dio stranice nije pronađen te nismo dobili uvid u sadržaj Pravilnika o radi i Pravilnika o disciplinskoj i materijalnoj odgovornosti zaposlenih na UBL (navodi se da se u pomenutom Pravilniku kao teža povreda radnih obaveza u članu 6, tačka 10 kao teža povreda radnih obaveza navodi nasilje na osnovu pola, diskriminacija, uznemiravanje i seksualno uznemiravanje zaposlenih i studenata, kao i mobing.)

Rektorat Univerziteta je imao obuku vezanu za ravnopravnost polova i diskriminaciju od strane Gender centra Vlade RS ali samo pojedini članovi odnosno zaposleni. Propisi nisu vidno istaknuti.

Zdravstvene ustanove

Ministarstvo zdravlja Kantona Sarajevo

Sve zdravstvene ustanove na nivou kantona imaju interne procedure o zapošljavanju i porodijskom bolovanju, a procedure o seksualnom uznemiravanju i mobingu na radnom mjestu nemaju.

Edukacije na temu diskriminacije i ravnopravnosti spolova osoblje zdravstvenih ustanova nije prolazilo, radnici su o tim zakonima upoznati preko medija i onoliko koliko su se sami dodatno interesovali. Mišljenje Ministarstva je da bi se trebale pojačati medijska kampanja koja će dati sveobuhvatne rezultate u odnosu na odvojene edukacije po segmentima.

Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske

Od internih procedura postoji Pravilnik o ostvarivanju prava na nadoknadu plate za vrijeme privremene nesposobnosti za rad⁵. Osoblje zdravstvenih institucija u Republici Srpskoj je imalo edukaciju /obuku na temu o ravnopravnosti spolova, diskriminaciji od strane Gender centra Vlade RS i upoznato je sa Članom 28. Zakona o ravnopravnosti spolova BiH.

Ambulante u Kantonu Sarajevo

Ne vode evidenciju o spolnoj strukturi uposlenih. Direktorica Kantonalnog doma zdravlja je žena, imaju četiri šefa službi i svi su muškarci. Interne procedure i pravilnici o zapošljavanju, porodijskom bolovanju, seksualnom uznemiravanju i mobingu na nivou jedinog doma zdravlja ili ambulante ne postoje. Uposlenici ove dvije organizacione jedinice (ambulante u urbanom i ruralnom području)

⁵ Službeni glasnik Republike Srpske, br. 63/08, 38/10, 61/11

nisu prolazili edukaciju o propisima koji štite od diskriminacije, niti su upoznati sa odredbama ovih zakona.

Dom zdravlja, urbano naselje Tuzla

Ukupan broj zaposlenih je 747 od čega je 171 muškarac i 576 žena, direktor je muškarac, dok je većina menadžmenta ženskog spola.

Ustanova je izjavila da posjeduje interne pravilnike o zapošljavanju, porodijskom bolovanju, seksualnom uznemiravanju i mobingu, koje nismo dobili (potreban je pismeni zahtjev i odobrenje direktora). Uposlenici su upoznati sa svim procedurama putem internih predavanja u Ustanovi.

Upoznati su i sa glavnim odredbama Zakona o zabrani diskriminacije BiH i Zakona o ravnopravnosti spolova BiH. Sugovornica je spomenula da postoji razlika u tretmanu medicinskog i nemedicinskog osoblja u ustanovi, nemedicinskom osoblju se obračunava se manji koeficijent plate u odnosu na medicinsko osoblje sa istom stručnom spremom. Također, nemedicinsko osoblje je izbačeno iz sindikata na zahtjev medicinskog osoblja. Pokrenuta je interna procedura i prijava prema inspekciji rada, koja je predložila da se pokrene sudski proces, ali spor nije pokrenut jer smatraju da „nije dobro tužiti ustanovu u kojoj su uposleni“.

Ambulanta, ruralno naselje Tuzla

Broj zaposlenih po spolu je 1 muškarac i 8 žena.

Imaju procedure/pravilnike o porodijskom bolovanju. Ambulanta nema specificirane procedure/pravilnike za seksualno uznemiravanje, mobing već općenito za sve incidentne situacije. Uposleni nisu upoznati sa procedurama/pravilnicima niti su imali edukaciju/obuku na temu ravnopravnosti spolova i diskriminacije.

Dom zdravlja i ambulanta Banja Luka

Ispitanici ispred institucije su odgovorili da vode evidenciju zaposlenih po polu ali nisu dostavili. Navode da su žene su uključene u upravljačku strukturu. Nemaju interne procedure (o zapošljavanju, porodijskom bolovanju, seksualnom uznemiravanju, mobingu) već kompletan rad zasnivaju na postojećim zakonima. Dom zdravlja je imao obuku vezanu za ravnopravnost polova i diskriminaciju od strane Gender centra Vlade RS, ali samo pojedini članovi odnosno zaposleni. Ambulante nisu. Odredbe Zakona o ravnopravnosti spolova nisu istaknute na vidno mjesto ni u jednoj ambulanti.

Javna preduzeća

Javno preduzeće (uslužno-rekreativna djelatnost) Sarajevo

U preduzeću je zaposlen veći broj muškaraca u odnosu na broj žena (oko 85%). Od 5 članova upravnog odbora, koje imenuje osnivač (u ovom slučaju Grad Sarajevo), samo je jedna je žena. Preduzeće ima posebne pravilnike o porodijskom bolovanju koji je usklađen sa Zakonom o radu i Zakonom o socijalnoj zaštiti i zaštiti porodica sa djecom. Sva interna akta imaju odredbu koja zabranjuje diskriminaciju po bilo kojem osnovu uključujući i spol. Nema posebnog akta koji reguliše proceduru u slučaju mobinga ili uznemiravanja. Do sada su imali jedan slučaj seksualnog

uznemiravanja koji nije bio prijavljen od strane zaposlenice već je direktor sam saznao i pokrenuo proceduru u kojoj je zatražio pismene izjave strana i svjedoka, te je uz pomoć pravne službe postupio kao da se radi o povredi radne dužnosti uz izrečenu usmenu opomenu.

Direktor i uposlenici nisu upoznati sa visokim novčanim kaznama u slučaju prekršaja po osnovu Zakona o ravnopravnosti spolova, kao ni sa Zakonom o zabrani diskriminacije. U planu je obuka svih zaposlenih o osnovnim elementima oba zakona.

Javno preduzeće (djelatnost komunalne usluge/distribucija), poslovnica Tuzla

Ukupan broj zaposlenih je 691 od čega 545 muškaraca i 146 žena (elektromonteri, tokari, bravari...). Prema izjavi sagovornika nema zainteresiranosti od strane osoba ženskog spola, uz pretpostavku da je ovo posljedica tradicionalnog odabira zanimanja još u toku školovanja. Žene su uglavnom zainteresirane i zaposlene na IV i VII stepenu stručne spreme (inžinjeri, ekonomisti, pravnici). Na 44 rukovodeća radna mjesta se nalaze muškarci, a na 20 žene.

Nemaju interne procedure o zapošljavanju, porodijskom bolovanju, seksualnom uznemiravanju i mobingu jer je ovo obrađeno u Pravilniku o radu i Kodeksu poslovnog ponašanja i proceduri o informisanju javnosti o postupanju sa upitima i prigovorima sa kojima su se dužni upoznati svi zaposleni i koji su dostupni putem interneta u datotekama interne mreže ili oglasnih tabli. Procedure su vidno istaknute. Za primjerak dokumenata potrebno je pismeno se obratiti Poslovnici.

Uposlenici nisu imali edukaciju o ravnopravnosti spolova niti o zabrani diskriminacije, međutim postoje zakoni, pravilnici i interni akti preduzeća i koji sadrže odredbe vezane za ravnopravnost spolova i diskriminaciju. U 2012.godini nisu imali prijave uposlenih za kršenje prava iz radnog odnosa. U ostvarenju prava žena na trudničko odsustvo ili porodijsko bolovanje primjenjuje se Zakon o radu koji se implementira u potpunosti.

Upoznati su sa glavnim odredbama Zakona o zabrani diskriminacije BiH i Zakona o ravnopravnosti spolova BiH, te su, prema izjavi sagovornika, kaznene odredbe istih zakona istaknute na oglasne table i elektronskim putem dostavljene u sve organizacione jedinice.

Javno preduzeće, direkcija Tuzla (djelatnost komunikacije)

Uposlenici nisu imali obuku na temu ravnopravnosti spolova i diskriminacije.

Broj zaposlenih je 420, od čega je 310 muškaraca i 110 žena. Upravljačka struktura je isključivo sa muškarcima na čelu i to njih 10 na rukovodećim mjestima. Imaju interne procedure o zapošljavanju, porodijskom bolovanju, ali nemaju procedure o seksualnom uznemiravanju i mobingu. Zaposleni su o tome upoznati putem web stranice. U toku 2012. nisu imali prijave zaposlenih za kršenje prava u vezi porodijskog bolovanja, mobinga i prava iz radnog odnosa.

Kaznene odredbe Zakona o ravnopravnosti spolova BiH i Zakona o zabrani diskriminacije BiH, ali nisu vidno istaknute u prostorijama.

Javno preduzeće u Banja Luci (komunalna djelatnost)

Ispitani izjavljuju da vode evidenciju zaposlenih po polu i da su žene uključene u upravljačku strukturu, bez dostavljanja podataka. Institucije i preduzeća, generalno, nemaju interne procedure (o zapošljavanju, porodijskom bolovanju, seksualnom uznemiravanju, mobingu) već kompletan rad

zasnivaju na postojećim zakonima. Javno preduzeće u Banjaluci sa odredbama zakona o diskriminaciji i ravanopravnosti spolova je upoznato u onoj mjeri u kojoj je upoznata pravna služba koja u principu ne obavještava zaposlene.

Nisu vidno istaknuti propisi.

Privatna preduzeća

Privatno preduzeće (trgovačka djelatnost) Sarajevo

Privatno preduzeće ima 75 zaposlenih od kojih je samo manji broj zaposlenica, oko 15-tak. Prema izjavi vlasnika takva je struktura posla kojim se firma bavi u kojoj su tradicionalno više zaposleni muškarci. Firma nema upravni niti nadzorni odbor. Zaposlenici nisu nikad imali bilo kakvu obuku koja se odnosi na zabranu diskriminacije ili ravnopravnost spolova. Direktor smatra da je i ovako pretjerano puno obuka koje su nepotrebne. Smatra potrebnijim uvođenje jasnih pravila koje će poznavati svi zaposleni kao i klijenti firme. Firma nema posebnih pravilnika ili procedura vezanih za uznemiravanje, seksualno uznemiravanje zaposlenika ili mobing. Koriste se procedure predviđene Zakonom o radu i kolektivnim ugovorom kao što su procedure u slučaju povrede radnih obaveza/dužnosti. U preduzeću funkcioniše sindikat.

Vlasnik ističe da nije bilo slučajeva uznemiravanja ili mobinga za koje on zna niti su se zaposleni žalili na takvo postupanje. Kada mu je predstavljen član Zakona o ravnopravnosti spolova koji predviđa visoke novčane kazne za nepreduzimanje odgovarajućih mjera i mehanizme zaštite protiv diskriminacije po osnovu spola, uznemiravanja i seksualnog uznemiravanja, istakao je da nije znao za ovakav član zakona. Bio je izuzetno zainteresovan za uvođenje pravilnika o zabrani diskriminacije te naročito diskriminacije na osnovu spola, uključujući i jasnu proceduru o postupanju u takvim slučajevima. Na pitanje oko primjene porodijskih prava ističe da se slijede zakonske odredbe i da on nije u svojoj praksi imao probleme u vezi sa tim te da su kantoni u kojima firma djeluje redovno isplaćivali ove naknade.

Privatno preduzeće (advokatska kancelarija) u Tuzli

Ne posjeduju interne pravilnike o zapošljavanju, porodijskom bolovanju, seksualnom uznemiravanju i mobingu, imaju posebno definiran Pravilnik o radu. U 2012. nisu imali prijave uposlenih za kršenje prava u vezi porodijskog bolovanja, mobinga i drugih prava iz radnog odnosa.

Privatno preduzeće (transportna djelatnost) u Tuzli

Ukupno zaposlenih 90, od čega 75 muškaraca i 15 žena, rukovodilac (vlasnik) je muškarac.

Uposlenici nisu imali obuku na temu ravnopravnosti spolova niti zabrani diskriminacije.

Nemaju interne procedure o načinu podnošenja žalbi korisnika usluga za diskriminaciju od strane zaposlenih. Ne posjeduju interne pravilnike o zapošljavanju, porodijskom bolovanju, seksualnom uznemiravanju i mobingu. U 2012. nisu imali prijave uposlenih za kršenje prava u vezi porodijskog bolovanja, mobinga i drugih prava iz radnog odnosa.

Nisu upoznati sa glavnim odredbama Zakona o zabrani diskriminacije BiH i Zakona o ravnopravnosti spolova BiH.

Privatno preduzeće (caffè bar), Tuzla

Broj zaposlenih je ukupno četiri, sve muškarci. U kafiću nema uposlenog ženskog osoblja, jer prema navodima sugovornika to je politika i pravilo vlasnika kafića. Uposleni su upoznati sa svojim zakonskim pravima, ali ih ne koriste, jer kako ispitanik navodi, nemaju posebnog izbora, obzirom da su uposleni prema ugovoru na mjesec dana, sa stalnim produžavanjem, i nemaju mogućnost korištenja bolovanja, jer samim time dobijaju i otkaz. Preduzeće nema interne procedure o zapošljavanju, o porodiljskom bolovanju, seksualnom uznemiravanju i mobingu.

Privatno preduzeće (BH trgovački lanac) poslovnica Tuzla

U preduzeću je zaposleno 20 žena i 6 muškaraca. Rukovodioci su u većini slučajeva muškog spola s tim što se šefovi objekata mijenjaju svakih 6 do 8 mjeseci. Preduzeće ima interne procedure o zapošljavanju, ali ne i o porodiljskom bolovanju, seksualnom uznemiravanju i mobingu. Zaposleni nisu upoznati sa procedurama. Ukoliko traže uvid u određene akte to ne mogu ostvariti.

Većina je zaposlena na mjesečnoj osnovi, ugovori se produžavaju svaki mjesec. Žene nemaju pravo na porodiljsko bolovanje jer žena koja ostane u drugom stanju dobije otkaz po isteku jednomjesečnog ugovora. Radnici ostaju duže u odnosu na radno vrijeme koje je utvrđeno ugovorom. Sugovornica ističe da je prisutan stalni mobing od strane rukovodioca, odnosno šefova objekta mada u 2012. nisu primili prijave uposlenih o kršenju prava iz radnog odnosa.

Nisu upoznati sa glavnim odredbama Zakona o zabrani diskriminacije i Zakona o ravnopravnosti spolova BiH. Osoblje nije imalo obuku vezano za ravnopravnost spolova i diskriminaciju.

Smatraju da u većini slučajeva radnici nisu educirani niti upoznati sa svojim pravima i rijetko koji poslodavac će radnicima na oglasnu tablu staviti zakone i članove.

Sudska praksa – efikasnost primjene zakona

SUD/TUŽILAŠTVO

Postavljena pitanja

Koji je broj podnešenih policijskih izvještaja/optužnica/prijedloga za pokretanje prekršajnog ili krivičnog postupka za nasilje u porodici za 2011/2012 zaprimljen od strane vaše institucije? Koji je broj podnesenih zahtjeva/prijedloga za izricanje zaštitne/privremene mjere? Koji je broj povučenih prijava tj. broj slučajeva u kojima žrtve koriste blagodet zakona i ne žele da svjedoče? Da vodite statistiku o broju žrtava obzirom spol, na status ranjivih grupa (Romkinja, žena sa invaliditetom, maloljetnica)? Koliko u prosjeku traje postupak u tužilaštvu/sudu u ovim slučajevima? Kakvi su najčešći ishodi ovih postupaka? Koji je broj slučajeva u periodu 2011/12 prema Zakonu o ravnopravnosti spolova? Za koja djela? Kakva su Vaša iskustva u primjeni ovih zakona? Šta je prepreka za procesuiranje i kažnjavanje kršenja prava iz Zakona o ravnopravnosti spolova? Koliko traju postupci? Koji je broj slučajeva u periodu 2011/12 prema Zakonu o zabrani od diskriminacije? Za koja djela? Kakva je spolna struktura oštećenih? Šta je prepreka za procesuiranje i kažnjavanje kršenja prava iz Zakona o zabrani diskriminacije? Koliko traju postupci? Koji je broj podnešenih zahtjeva razvrstan po spolu za podjelu bračne/vanbračne imovine? Koliko je prosječno trajanje ovakvih postupka? Kako ocjenjujete ove postupke sa stanovišta zaštite prava žena? Kako ocjenjuje efikasnost mehanizama za dodjelu i isplatu alimentacije? Koliko traje postupak u prosjeku prema vašem iskustvu? Da li se žene žale sudu zbog neisplate alimentacija? Kako ocjenjujete nivo informisanosti žena o njihovim pravima kad pokrenu sudski postupak u slučaju nasilja u porodici, u slučaju razvoda braka, podjeli imovine, isplati alimentacije, nasljeđivanju imovine? Kakva je praksa kod pokretanja postupaka zaštite žena po službenoj dužnosti?

Sudska zaštita žena (efikasnost primjene zakona), Sud Sarajevo/Tužilaštvo

Podaci i statistike o broju slučajeva zaprimljenih u policiji, tužilaštvima, te broj procesuiranih predmeta u tužilaštvima i sudovima koji se odnose na slučajeve različitih oblika nasilja nad ženama (npr. trgovine ženama), zatim nasilja u porodici, te ravnopravnosti spolova prikupljaju se i obrađuju u Visokom sudskom i tužilačkom vijeću BiH. Međutim, predstavnice pravosuđa sa kojima smo razgovarale ističu manjkavosti postojećeg sistema jer se ne prikupljaju detaljni podaci o žrtvama nasilja i diskriminacije, uključujući njihov spol, nacionalnu i manjinsku pripadnost, invaliditet, ili drugi podaci koji bi mogli ukazivati na specifičnosti pojedinih oblika nasilja ili diskriminacije na marginalizirane grupe građana. Još uvijek nije uspostavljen efikasan sistem praćenja slučajeva diskriminacije prema Zakonu o zabrani diskriminacije.

Predstavnice pravosuđa ističu da postojeće brojke o slučajevima nasilja u porodici, trgovini ženama i drugim oblicima nasilja i diskriminacije žena nisu prava slika realnosti. Često, zbog nesenzibiliziranosti prema zaštiti prava žena, prebacivanju nadležnosti za pojedine slučajeve ili jednostavno kako bi „dobili“ slučaj tužiocima pokreću postupke ili kvalifikuju slučaj kao neko drugo krivično djelo npr. slučaj

trgovine ljudima se tako procesuiraju kao navođenje na prostituciju, ili slučaj nasilja u porodici kao teške tjelesne ozljede, ili seksualno uznemiravanje kao spolni odnošaj zloupotrebom položaja.

Postoje slučajevi u kojima se odustaje od daljeg procesuiranja jer su svjedoci ili žrtve u slučaju odustali od svjedočenja te se tako smatra da nema dovoljno dokaza. Djelomično, problem je u međusobnoj neusklađenosti zakona npr. krivičnog sa zakonom o zaštiti od nasilja u porodici, ali i pojedinih članova unutar zakona i to kako u obilježjima krivičnog djela a tako i u zapriječenim kaznama.

Ukazano je i na mali broj slučajeva prijavljenih i pokrenutih prema Zakonu o ravnopravnosti spolova (ZoRS) i Zakona o zavrani diskriminacije (ZZD) te nedostatak prakse koja bi pomogla sudijama u primjeni pojedinih instituta, odnosno formiranju zajedničkog stava suda u interpretaciji i primjeni tih zakona (npr. prenošenje tereta dokazivanja prema ZZD). Istaknuto je da situacija u primjeni ovih zakona podsjeća na početke primjene Zakona o zaštiti od nasilja u porodici kada je bilo dilema oko izricanja zaštitnih mjera na prekršajnim odjeljenjima te vođenju krivičnog postupka po osnovu krivičnog djela nasilja u porodici. Danas, postupci u slučaju nasilja u porodici su nešto efikasniji jer postoji praksa u njegovoj primjeni.

Međutim, sutkinja ističe da i dalje postoji nekoliko problema u procesuiranju slučajeva nasilja u porodici:

- Djelovanje prekršajnog odjeljenja suda koje izriče zaštitnu mjeru nije koordinirano sa krivičnim odjeljenjem u istom postupku a različite pravosudne instance i ne znaju za postupke u istom slučaju ili ponovljenom slučaju nasilja.

- Bez obzira na zakonom zapriječene kazne u najvećem broju slučajeva se izriču uslovne i novčane kazne za krivična djela nasilja u porodici. Istaknuto je da se ovo krivično djelo procesuiraju kroz tzv. posebne postupke koji u suštini predstavljaju skraćene postupke jer se optužnice podižu sa kaznenim nalogom što u većini slučajeva znači da ako općinski sud potvrdi optužnicu sa kaznenim nalogom i ako optuženi prizna krivnju i prihvati kazneni nalog kojim se predlaže izricanje uvjetne osude ili novčane kazne, postupak se završava na jednom ročištu i pred sudom se pojavljuje samo optuženi bez prisustva oštećenih. Iako je takav postupak brz, efikasan i djelotvoran, s druge strane javlja se pitanje da li je kažnjavanje i procesuiranje ima ikakvu svrhu. Postoje mišljenja da bi sa ciljem povećanja efikasnosti i hitnosti postupka trebalo razmotriti mogućnost sankcioniranje nasilja u porodici i kao krivičnog djela i prekršaja jer bi isti sudija u npr. prekršajnom odjeljenju istovremeno provodio postupak sankcioniranja nasilnika i izricanja zaštitne mjere. Naravno, ovo rješenje bi moralo biti praćeno jasnim instrukcijama policiji, odnosno zakonskim rješenjima za tužilašta i sudove u kojem će se regulisati kada i u kojem slučaju nasilje u porodici može biti tretirano kao prekršaj a kada kao krivično djelo.

Paralelno krivično i prekršajno procesuiranje kao rješenje postoji u novom Zakonu o zaštiti od nasilja u porodici RS. Međutim, ističe se da bi uvođenje ovakvog rješenja moglo biti označeno kao umanjivanje ozbiljnosti i značaja procesuiranja koja se kroz krivični zakon daje slučajevima nasilja u porodici i nasilja nad ženama generalno, te da bi to moglo dalje umanjiti efikasnost kažnjavanja krivičnih djela nasilja u porodici i nasilja nad ženama.

Postoji nedoumica oko nadležnosti sudova za postupanje Zakonu o ravnopravnosti spolova BiH. Jedan broj tužilaštva i sudova smatra da je nadležnost za postupanje po ZoRS na Sudu BiH jer se radi o zakonu na državnom nivou i takva odredba proizilazi iz Zakona o sudu BiH. S druge strane

zapriječene kazne za krivična djela iz ZoRS, od šest mjeseci do pet godina, ukazuju na nadležnost federalnog odnosno kantonalnih/okružnih tužilaštava i sudova (nadležni za postupke za krivična djela u kojima je maksimalna zapriječena kazna do deset godina). Ovakva pravna nejasnoća prema mišljenju federalne tužiteljice, unosi konfuziju te smanjuje broj predmeta koji se procesuiraju prema ovom zakonu. Naravno i dalje oštećena koji smatra da je žrtva diskriminacije ili da joj je diskriminacijom povrijeđeno neko pravo može tražiti zaštitu tog prava u postupku u kojem se odlučuje o tom pravu kao glavnom pitanju, a može tražiti i zaštitu u posebnom postupku za zaštitu od diskriminacije u skladu sa ZZD.

Općinski sud u Tuzli

Kada je u pitanju podjela bračne imovine ispitanica je imala četiri takva slučaja u kojima su žene pokrenule postupak podjele imovine. Postupak podjele imovine traje oko godinu dana. U navedenim postupcima žene su potpuno zaštićene od gubljenja zajednički stečene imovine u braku, jer im je novi Porođični zakon omogućio podjelu imovine na pola, bez obzira je li bila domaćica ili je bila u radnom odnosu. Efikasnost mehanizama za dodjelu i isplatu alimentacije (izdržavanje malodobne djece i izdržavanje supružnika) je prilično loš, postojeći zakoni idu više u korist osoba koje su u obavezi davati izdržavanje, a to ne čine, jer imaju mogućnosti da svoju obavezu izbjegnu, tako da se alimentacija rijetko naplati. Postupak u prosjeku traje i po više godina, donošenje odluke do godinu dana ali naplata, na žalost, i mnogo duže. Žene se žale sudu zbog neisplate alimentacija, ali na žalost mehanizam naplate je jako loš i vrlo često gotovo nemoguć.

Kantonalno tužilaštvo Tuzlanskog kantona

Kantonalno tužilaštvo Tuzlanskog kantona je u radu tokom 2012. godine za krivično djelo "Nasilje u porodici" imalo je 219 prijava, pokrenulo je 180 istraga i podignulo 127 optužnica. Donešeno je 100 osuđujućih presuda, od toga 87 uvjetnih.

Od prijema prijave do donošenja tužilačke odluke (optužnica, naredba da se istraga neće provoditi, obustava i dr.) u prosjeku je postupak trajao 70 dana sa iznimkom za stav 3 gdje je trajao 16 dana.

Nakon donošenja tužilačke odluke predmet sa optužnicom ide prema nadležnom sudu, a koliko traje postupak u sudu do izricanja sudske presude, tužilaštvo nema podataka. U izvještajima Kantonalnog tužilaštva se ne evidentira broj prijedloga/odluka za izricanje zaštitne mjere jer nadležni sudovi izriču zaštitne mjere. U naredbama o neprovođenju istrage ili obustavama istrage ne navode se podaci o povučenim prijavama ili korištenju blagodeti zakona. Ne vode statistiku o broju žrtava s obzirom na spol i na status ranjivih grupa.

Zakon o ravnopravnosti spolova BiH je zakon donesen na državnom nivou. Ovaj zakon predviđa krivičnu odgovornost za koju je nadležan je Sud BiH, odnosno u skladu s tim Tužilaštvo BiH.

Kantonalna tužilaštva postupaju u skladu sa Krivičnim zakonom FBiH, tako da i u krivičnim djelima u kojima ima elemenata iz odredbi Zakona o ravnopravnosti spolova, postupa se u skladu sa definisanim osnovnim krivičnim djelom iz KZ FBiH. Zakon o zabrani od diskriminacije BiH je također zakon koji je donesen na nivou države BiH. Međutim, u odredbama ovog Zakona nije predviđena krivična odgovornost, stoga Tužilaštvo nema u radu predmete koji se bilo kojim dijelom odnose na ovaj Zakon.

Banja Luka (Osnovni sud u Banja Luci i Specijalno tužilaštvo)

Specijalno tužilaštvo: „Ne možemo govoriti o broju povučenih prijava za pokretanje postupka za nasilje u porodici, ali možemo reći da tužilac mora biti spreman u svakom trenutku da održi optužbu ukoliko žrtva koristi blagodet zakona. To se u mnogim predmetima dešava i u toku istrage, u toku suđenja i na glavnom pretresu. Zato se u takvim slučajevima pokušavaju obezbijediti materijalnim dokazima ili u vidu ljekarskih uvjerenja ili pak pokušavamo djelo dokazati saslušanjem službenog lica koji je bio prisutan prilikom intervencije. Imamo primjere kad sve uradite i onda vam na kraju stranka kaže da dignete ruke od svega. U slučaju nasilja u porodici, radi se i na zaštiti žrtve i donesu privremene mjere i onda dođe do suđenja i ako nemate neki materijalni dokaz dođete u situaciju da je taj sav trud bio uzaludan u smislu konačnog ishoda u vidu sudske odluke kojom će se kazniti nasilnik. Žrtva povuče tužbu i tad dobijamo oslobađajuću presudu. Ako nas policija ne prati i ne obezbijedi ono što nam je potrebno od dokaza i ako ishod našeg postupka zavisi samo o žrtvi nasilja, često smo hendikepirani”.

Postupci u tužilaštvu traju najviše do 6 mjeseci. Postupak na sudu traje najviše 6 mjeseci, a ishodi su zatvorske, uslovne kazne, novčane, sudska opomena i druge.

Ni sud ni specijalno tužilaštvo ne vode podatke /statistiku o broju žrtava obzirom na pol, na status ranjivih kategorija (Romkinja, žena sa invaliditetom, maloljetnica).

Prema Zakonu o ravnopravnosti polova BiH ni sud ni tužilaštvo ne vode ni jedan postupak.

Sud ima jedan slučaj prema Zakonu o zabrani diskriminacije BiH. U pitanju je privredni spor gdje stranka tuži sudiju iz Privrednog suda i Republiku Srpsku. Nema prepreka u procesuiranju takvih slučajeva, a postupci traju godinu dana.

Prema mišljenju sutkinje, podjednako je zahtjeva za dodjelu bračne/vanbračne imovine od strane muškaraca i žena. Trajanje ovog postupka je u prosjeku godina do godina i po. Takse i knjiženje u ovom postupku je skupo, pa kad se na kraju podjeli ta imovina niko ništa ne dobije. Uglavnom je imovina fizički nedjeljiva, jer se nema mogućnosti za isplatu onog drugog. Žene se često boje prodaje imovine jer bi radije da ona ostane djeci. Za dodjelu alimentacije postoje mehanizmi, propisi, zakon i sve što treba, ali praktično ništa ne funkcionije. Također, radi se i o vrlo malim primanjima gdje je u 99% slučajeva riječ o mladim bračnim parovima koji žive kod roditelja i nemaju imovine. Postupak traje najduže godinu dana. Ukoliko je partner zaposlen/a onda nije problem u naplati, uglavnom se poštuje sudska odluka, ali je problem ako partner/ka nije zaposlen/a. Nema automatske isplate.

U tužilaštvu postupak traje oko 6 mjeseci nekad i kraće.

Prema mišljenju sutkinje i muškarci i žene su dobro informisani o njihovim pravima kad pokrenu sudski postupak. U Specijalnom tužilaštvu navode da u slučaju nasilja u porodici stranke sve informacije dobiju od policije. Od toga na koji način će ih policija informisati, zavisi dalji tok ostvarivanja zaštite kroz sudski postupak. Tužioc ih također upoznaje sa daljim pravima, informisani su preko medija, telefonskog broja za pomoć, nevladinih organizacija.

Prilog 1:

Tekstovi u školskim udžbenicima sa primjerima kršenja ljudskih prava, diskriminacije žena, stereotipima, predrasudama baziranim na inferiornosti/superiornosti određenog spola.

Vjeronauka za 6. Razred osnovne škole, M.Čatović, El Kalem, Sarajevo 2003

U prirodi žene je da želi da je muž štiti. Štititi ženu znači onemogućiti bilo kome da je vrijeđa, zatim oblačiti je, hraniti, obezbijediti joj lijepe uvjete za stanovanje. Zato žena, pošteđena svega ovog, treba, kad muž dođe u kuću, da ga dočeka vedra lica. Nekad i žena nailazi na probleme rješavajući unutrašnje kućne poslove. O njima treba da govori tek kad muž bude spreman da je pažljivo sasluša i da joj pomogne.

Čitanka za 8. i 9. razred osnovne škole, Šekara, Ličina, Stefanović i Gaković, Zavod za udžbenike, Istočno Sarajevo, 2005:

NEMUŠTI JEZIK (lekcija)

...

Pa se opravi sa ženom kući, a pođu na konjima: pod njime bijaše konj, a pod ženom kobila, idući tako čovjek izmakne naprijed, a žena zaostane. Onda konj po čovjekom zarže. Konj veli kobili:

- Hajde brže, što si ostala!

A kobila odgovara:

- E, lasno je tebi, ti nosiš jednoga gospodara, a ja troje: nosim gazdaricu i u njoj dijete, pa u sebi ždrijebe.

Na to se čovjek obazre i nasmije, a žena to opazi, pa brže obode kobilu i stigne čovjeka pa ga zapita zašto se nasmijao. On joj odgovori:

- Nizašto, samo onako.

Ali ženi ne bude to dosta, nego saleti muža da joj kaže zašto se nasmijao.... Ali što se on više branjaše, ona sve više navaljivaše....Naposlijetku joj čovjek reče:

- Ako ti kažem, ja ću odmah umrijeti....

Odsjednuvši s konja, čovjek odmah naruči mrtvački sanduk i kad bude gotov...obazre se oko sebe, kadali onaj matori pas došao....pa plače. Čovjek, opazivši to, reče ženi:

- Donesi jedan komad hljeba te podaj tome psu.

Žena donese komad hljeba i baci ga pred psa, ali pas neće ni da gleda, a pijetao dođe i stane kljuvati u komad. Onda pas reče pijetlu:

- Nesrećo nesita, tebi je do jela, a vidi gdje gazda hoće da umrije!

A pijetao mu odgovori:

- Pa nek umrije kad je lud. U mene ima sto žena, pa ih svabim sve na jedno zrno proje kad gdje nađem, a kad one dođu, ja ga požderem; ako li se koja stane srditi, ja je odmah kljunom...

Kad čovjek to čuje, on ustane iz sanduka, pa uzme batinu i dozove ženu u sobu.

- Hodi ženo da ti kažem.

Pa sve batinom po njoj.

- Eto to je ženo! Eto to je ženo!

I tako se žena smiri i nikad ga više ne zapita da joj kaže zašto se smijao.